

Belevingslandbouw

Maatschappelijke Kaders 'de Smaak van Morgen' Eindrapport

Joanneke Spruijt, Nikaj van Wees en Marcel Wenneker

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

november 2004

© 2004 Wageningen, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

Projectnummers: 530040, 331022, 330704 en 610561

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

Adres : Edelhertweg 1
: Postbus 430, 8200 AK Lelystad
Tel. : 0320-291110
Fax : 0320-230479
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Inhoudsopgave

pagina

1	INLEIDING	5
2	DESK-STUDIE	7
2.1	Ontwikkelingsrichtingen landbouw -> 2030	7
2.2	Belevingslandbouw	9
2.2.1	Afstandelijk beleven van landbouw.....	10
2.2.2	Directe, actieve beleving van landbouwproductie.....	14
2.2.3	Beleving van landbouwproducten	17
2.3	Maatschappelijke acceptatie van gewasbeschermingsmethoden.....	21
3	INTERVIEWS	23
3.1	Opzet interviews	23
3.2	Resultaten interviews	25
3.2.1	Achtergrondinformatie.....	25
3.2.2	Ontwikkeling van de landbouw.....	25
3.2.3	Gewassen	26
3.2.4	Gewasbeschermingsmethoden	27
4	WORKSHOP.....	31
4.1	Aanleiding	31
4.2	Brainstormsessie.....	31
4.3	Resultaten.....	32
5	SAMENVATTING.....	33
6	VOORSTELLEN TOT VERVOLGONDERZOEK.....	35
	LITERATUUR.....	37
	BIJLAGE 1: INTERVIEW TOERISME EN RECREATIE	39
	BIJLAGE 2: INTERVIEW VERKOOPPUNTEN	41
	BIJLAGE 3: INTERVIEW ZORG EN ONDERWIJS.....	43
	BIJLAGE 4: ACHTERGROND GEÏNTERVIEWDE PERSONEN	45
	BIJLAGE 5: DEELNEMERS WORKSHOP	55
	BIJLAGE 6: PROGRAMMA WORKSHOP	57
	BIJLAGE 7: RESULTATEN VAN DE BRAINSTORMSESSIE.....	59

1 Inleiding

Het uitgangspunt van het onderzoeksproject “De Smaak van Morgen” van Praktijkonderzoek Plant en Omgeving is het realiseren van een pesticidenarme landbouw in een stedelijke en in een landelijke context. Hiervoor zijn op de Broekemahoeve 4 systemen vastgelegd met een duurzaamheidsstreefbeeld met een horizon van 20-30 jaar:

1. Biologische belevingslandbouw in stedelijke omgeving
2. Geïntegreerde belevingslandbouw in stedelijke omgeving
3. Biologische productielandbouw in landelijke omgeving
4. Geïntegreerde productielandbouw in landelijke omgeving

Voor de verschillende gewas-belager combinaties zijn verschillende oplossingsrichtlijnen geformuleerd die zijn te verdelen in de volgende thema's: functionele agrobiodiversiteit, bodemmanagement en robotisering (met name de wiedrobot).

In Randwijk komen er 2 systemen met fruitgewassen (onbespoten en volgens Skal). Eén systeem met overkapping en één zonder.

Bij de projectleiding van “De Smaak van Morgen” is behoefte aan inzicht aan de maatschappelijke behoefte t.a.v. belevingslandbouw. Binnen het onderzoeksprogramma Perspectieven Geïntegreerd is daarom het deelproject “Maatschappelijke kaders voor de Smaak van Morgen” uitgevoerd. Voor de belevingslandbouw in stedelijke omgeving (alleen systeem 1. en 2.) moeten maatschappelijk gewenste kaders worden geschetst:

1. Wat zijn maatschappelijk gewenste vormen van belevingslandbouw (open teelten)? Welke gewassen zijn gewenst en in welke variatie?
2. Welke oplossingsrichtingen zijn maatschappelijk gewenst voor het terugdringen van onkruiden, ziekten en plagen van gewassen in een stedelijke omgeving?

Het onderzoek bestaat uit verschillende onderdelen, namelijk een desk-studie, interviews en een workshop. In de desk-studie is reeds beschikbare informatie uit literatuur en van Internet op een rij gezet met betrekking tot de volgende vragen: Wat zijn de toekomstverwachtingen voor belevingslandbouw? Wat zijn maatschappelijk gewenste vormen van belevingslandbouw (open teelten)? Wat is er bekend over maatschappelijke acceptatie van oplossingsrichtlijnen voor de gewasbeschermingsproblematiek? Met vertegenwoordigers van belanghebbende maatschappelijke groeperingen die in de desk-studie naar voren kwamen zijn interviews gehouden, waarbij de volgende vragen centraal stonden: Wat voor toekomstbeeld heeft men van de landbouw en van belevingslandbouw? Welke gewassen zijn gewenst en in welke variatie? Welke oplossingsrichtingen zijn gewenst voor het terugdringen van onkruiden, ziekten en plagen van de gewassen? Afsluitend is er een workshop met onderzoekers, belanghebbenden en invloedhebbende stakeholders gehouden, waarbij de resultaten uit de desk-studie en de interviews gepresenteerd zijn en gediscussieerd is over de mogelijkheden van belevingslandbouw rond Almere. In dit onderzoek worden de maatschappelijke wensen in kaart gebracht en wordt (nog) niet ingegaan op de economische haalbaarheid. In dit rapport worden aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek naar diverse vormen van belevingslandbouw.

2 Desk-studie

2.1 Ontwikkelingsrichtingen landbouw -> 2030

De maatschappelijke wensen ten aanzien van de landbouwproductie zijn veranderd. Door verdergaande liberalisering van het landbouwbeleid en de noodzaak tot maatschappelijk verantwoord boeren zullen agrariërs hun koers moeten wijzigen. Er worden twee belangrijke hoofdrichtingen in de ontwikkeling van de landbouw in de komende decennia verwacht. Voor zowel grootschalige, efficiënte landbouw die kan concurreren op wereldniveau als voor kleinschalige, multifunctionele landbouw (belevingslandbouw) wordt een toekomst geschetst.

De Nederlandse landbouw heeft zich in de jaren vijftig tot tachtig vooral gericht op productiviteitsverhoging om aan de voedselbehoefte te kunnen voldoen. Vanwege de almaar groeiende boter, graan en rundvleesbergen werd het landbouwbeleid meer gericht op een goede afstemming van vraag en aanbod. Momenteel is meer dan 60 % van het grondgebruik in Nederland agrarisch. De druk op de ruimte neemt door de verstedelijking en de groeiende behoefte aan recreatieve ruimte steeds verder toe. Met de toenemende welvaart onder de burgers is ook hun invloed op de wijze van produceren van landbouwproducten groter geworden. De burger is kritischer geworden op aspecten als voedselveiligheid, milieubelasting, dierenwelzijn, natuur en landschap. De hervormingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid die vanaf 2005 in werking treden, spelen sterk in op deze aspecten. Subsidies zullen zo veel mogelijk worden losgekoppeld van de productie en afhankelijk worden gesteld van de naleving van normen op het gebied van onder meer milieu en voedselveiligheid. Verder zullen er meer middelen beschikbaar komen voor plattelandsontwikkeling door kortingen (modulatie) op de inkomenssteun (Ministerie LNV, 2004).

Door Alterra en LEI worden vier ontwikkelingsrichtingen van de landbouw omschreven (van Eck et al., 2002).

1. Grootschalige grondgebonden landbouw
2. Agroproductieparken (glastuinbouw en intensieve veehouderij)
3. Belevingslandbouw
4. Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer

Voor de akkerbouw wordt bij de eerste ontwikkelingsrichting uitgegaan van vergroting en intensivering van de bedrijven tot enkele honderden hectares op optimale locaties met betrekking tot bodem, inrichting en druk van andere functies. Voor de belevingslandbouw onderscheiden de onderzoekers drie hoofdrichtingen, waarbij de eerste gekoppeld is aan voedselproductie (meerwaarde strategie, verwerking en/of verkoop van producten), de tweede aan recreatie en toerisme en de derde aan zorglandbouw. Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer zal vaak verweven zijn met belevingslandbouw.

In een Natuurplanbureau studie worden voor de akkerbouw en opengrondstuinbouw drie belangrijke trends geschetst die leidend zijn voor de periode 2010-2030 (Backus et al., 2002):

1. Schaarste aan grond door de toenemende behoefte aan ruim en groen wonen, recreatieterreinen en buitenstedelijke bedrijfsterreinen.
2. Liberalisatie gaat door tot alle productprijzen op wereldmarktniveau zijn.
3. Maatschappelijke steun voor biologische landbouw door kritischer opstelling ten aanzien van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Bij schaarste aan grond zijn open teelten alleen rendabel bij hoge toegevoegde waarden per ha. Veel kleinschalige bedrijven in stedelijke omgeving zullen hun bedrijf beëindigen of er een baan buiten het bedrijf bij nemen. Anderen zullen zich toeleggen op boerderijverkoop van streekeigen producten aan de naburige stedelingen.

Bij verdergaande liberalisatie zal schaalvergroting en efficiënter produceren noodzakelijk zijn, waarbij precisielandbouw een belangrijke rol zal spelen. Op plaatsen waar uitbreiding niet mogelijk is, zal men zich toeleggen op biologische landbouw en verbreding. Er zal een soort museumlandbouw ontstaan: er worden ouderwetse gewassen geteeld en er is bijvoorbeeld boerderijverkoop, zorg en agrarisch natuurbeheer. Door voorkeursbehandelingen voor biologische bedrijven bij milieuvergunningen en certificatie groeit de biologische productie naar 25 % bij de derde trend. Daarnaast gaat de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur en natuurrezervaten door (Backus et al., 2002).

In 2003 hebben diverse onderzoekers van Wageningen UR¹ toekomstbeelden van agrarische bedrijfssystemen voor 2030 onderzocht (Poot et al., 2004). De eerste fase in het project genaamd 'Toekomstbeelden' betrof landelijke interviews met agrarische ondernemers, toeleveranciers, afnemers, beleidsmedewerkers, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en mensen van kennisinstellingen. Hierbij kwamen twee hoofdlijnen voor de toekomst naar voren. Enerzijds dacht men aan grootschalige, efficiënte landbouwproductie en anderzijds juist aan kleinschaligheid en multifunctionaliteit. Bij de ene hoofdlijn werden vooral aspecten genoemd als efficiencyverbetering, schaalvergroting, hoogtechnologische toepassing, vraagsturing, internationaal georiënteerde en marktgestuurde ketens met integrale kwaliteitsborging en logistiek excellente prestaties. Bij de andere hoofdlijnen werden aspecten als kleinschaligheid, lokaal georiënteerde ketens en het vervullen van meer functies dan alleen agrarische productie genoemd. In de tweede fase van het project werd een workshop georganiseerd waarbij 30 stakeholders binnen de plantaardige sector toekomstbeelden hebben ontworpen. Voor zowel open als bedekte teelten is zowel voor een stedelijke omgeving als voor een landelijke omgeving afzonderlijke toekomstbeelden geschetst. Het productieproces bij de open teelten in stedelijke omgeving staat ten dienste van diverse toegevoegde functies te weten educatielandbouw, zorglandbouw, recreatie, productdifferentiatie en bedrijvenkringen.

Stadslandbouw

Ook buiten de agrarische sector bestaan toekomstbeelden die aansluiten bij de beschreven mogelijkheden voor belevingslandbouw. In een Nieuwsbrief Duurzaam Bouwen worden de mogelijkheden van stadslandbouw voor multifunctioneel stadsgroen geschetst: "Afhankelijk van de productieschaal kunnen producten worden gebruikt voor zelfvoorziening of verkocht op de grote lokale afzetmarkt (die de stad is). De nadruk hoeft niet per se te liggen op vermarktbare productie, juist de combinatie van financiële en niet geldelijke baten is interessant. Belangrijke voordelen van stadslandbouw zijn:

- *Minder transport van producten (dus lager energiekosten, minder emissies en dagverse producten)*
- *Meer (her)gebruik van stedelijke afvalstromen, bijvoorbeeld afvalwater en compost, waardoor waardevolle nutriënten kunnen worden hergebruikt*
- *Een stimulans voor werkgelegenheid en een lokale economie*
- *Betrokkenheid van bewoners met hun buurt*
- *Bewustwording over waar ons voedsel vandaan komt*
- *De mogelijkheid van streekeigen producten (dit kan een toeristische waarde hebben)*

..... Stadslandbouw sluit goed aan bij de trend naar maatschappelijk natuur- en landschapsbeheer.....Door voedselproductie te combineren met andere, ook voor stadsbewoners belangrijke functies, zou men een meer multifunctioneel grondgebruik tot stand kunnen brengen in en om de stad met economische, ecologische en maatschappelijke baten, zowel voor boeren als voor stadsbewoners."(Nieuwsbrief Duurzaam Bouwen, 2001)

¹ PPO, PV, Alterra, LEI, IMAG, PRI en ATO waren de uitvoerende instituten.

2.2 Belevingslandbouw

Hoewel de recreant een grotere voorkeur heeft aan een bosrijke omgeving voldoet ook de landschappelijke omgeving aan een behoefte (afstandelijke beleving van landbouw). Enkele van de criteria waar een aantrekkelijk landschap aan moet voldoen zijn variatie in begroeiing, natuurlijke samenhang, stilte en toegankelijkheid. Landbouwbedrijven kunnen een directere vorm van belevingslandbouw bieden door middel van overnachtings- en/of ontvangstmogelijkheden voor recreanten, toeristen of zorgbehoevenden (directe, actieve beleving van landbouwproductie). Bij landbouwverdieping wordt een extra belevingswaarde aan de producten meegegeven, bijvoorbeeld door EKO producten, streekproducten, boerderijverkoop en verwerking op de boerderij (beleving van landbouwproducten).

Wat bedoelen we met de term beleving? Volgens Beerends en Veeneklaas in het rapport 'Mensen en natuur kunnen we die relatie meten?' (2003) gaat het daarbij om betekenis verlenen, ervaren en waarderen. Belevingslandbouw is landbouw die door de consument en burger bewust ervaren wordt. Het begrip kan worden uitgesplitst in drie vormen van beleving: afstandelijke beleving van landbouw, directe, actieve beleving van landbouwproductie en beleving van landbouwproducten op de plaats van productie.

1. Afstandelijk beleven van landbouw

Met het afstandelijk beleven van landbouw wordt toerisme en recreatie in landbouwgebieden bedoeld, waarbij geen direct contact is met landbouwbedrijven. Burgers beleven de landbouw vaak wandelend, op de fiets, op het paard of met de auto. Men trekt erop uit voor recreatie, ontspanning of vakantie en heeft alleen visueel contact met de landbouw.

2. Directe, actieve beleving van landbouwproductie

Onder directe, actieve beleving van landbouwproductie valt bijvoorbeeld de zorglandbouw. Hierbij worden geestelijk gehandicapten of psychiatrische patiënten betrokken bij het productieproces. Ook kinderopvang op de boerderij valt onder deze noemer. Andere mogelijke voorbeelden zijn de opvang van bejaarden en mensen die psychisch overbelast zijn. Landbouw kan ook beter geïntegreerd worden in het onderwijs door middel van educatielandbouw, waarbij leerlingen beter vertrouwd raken met de oorsprong van landbouwproducten. Agrarische ondernemers kunnen op het gebied van recreatie ook directer inspelen op de behoefte van de consument. Voorbeelden hiervan zijn kamperen bij de boer, openstelling voor bezoek en/of mogelijkheden bieden om mee te helpen bij het productieproces.

3. Beleving van landbouwproducten

Bij deze vorm van belevingslandbouw hebben de landbouwproducten een meerwaarde gekregen. Deze meerwaarde geeft een extra dimensie aan de beleving van het product. Streekproducten en biologische groentepakketten zijn hier goede voorbeelden van. Maar ook boerderijverkoop of verkoop op boerenmarkten geeft een extra belevingswaarde aan de producten.

De belevingswaarde van de burger voor landbouw is een subjectieve waarde en daardoor moeilijk meetbaar. Informatie hierover komt vooral ter beschikking door enquêtes en interviews.

Bij onderzoek naar de wensen van burgers bij belevingslandbouw kunnen we onderzoekgegevens net als in voornoemd rapport onderverdelen in 3 typen gegevens:

1. Feitelijke gegevens

Dit zijn harde gegevens, bijvoorbeeld over bezoeken aan het platteland en aantallen zorgboerderijen.

2. Psychologische gegevens

Deze gegevens zijn minder hard het gaat hierbij over behoeften, ervaringen, attitudes en visies.

3. Fysieke gegevens

Hierbij gaat het weer om harde gegevens over gewenste kenmerken van de landbouw. Bijvoorbeeld welke typen landbouw vindt men mooi, spannend, rustgevend of geschikt om actief te beleven? En welke gewassen ziet men graag of met welke gewassen wil men werken? Welke variaties zijn gewenst?

2.2.1 Afstandelijk beleven van landbouw

Feitelijke gegevens over afstandelijke beleving van landbouw

In deze paragraaf gaan we in op de mate waarin de landbouw een rol speelt bij recreatie en toerisme. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een werkdocument van het Natuurplanbureau (Veer en Middelkoop, 2002). Uit onderzoek naar gebruik van binnen- en buitenstedelijk groen blijkt dat het overgrote deel van de stedelijke bevolking recreëert in groen in en om de stad. Een te grote afstand tot het groen in en om de stad leidt ertoe dat een deel van de bewoners dat groen niet gebruikt, hoewel ze er wel in geïnteresseerd zijn (De Boer en Visschedijk, 1994, volgens Veer en Middelkoop, 2002). Uit Tabel 1 en Tabel 2 blijkt dat bos en heide voor zowel binnenlandse vakanties als voor dagactiviteiten de meest favoriete bestemmingen voor recreanten zijn. Platteland, polder en dergelijke komen na bos en heide en strand, zee en duinen op de derde plaats wat betreft bestemming voor een binnenlandse vakantie. Favoriete bezigheden voor dagrecreatie zijn respectievelijk wandelen, fietsen en toeren. Deze bezigheden vinden voor een groot deel plaats in bos of heide, maar ook voor een groot deel in het landbouwgebied (29%), zo blijkt uit Tabel 2.

Tabel 1: Waar gaan recreanten naar toe tijdens binnenlandse vakanties?

bestemming	percentage
bos en/of heide	46 %
strand, zee, duinen	18 %
platteland, polder e.d.	15 %
meren, plassen, rivieren, kanalen e.d.	9 %
stad	5 %
heuvellandschap	5 %
anders	1 %

Bron: Continu Vakantie Onderzoek (1998) volgens Veer en Middelkoop, 2002

Tabel 2: Waar gaan recreanten naar toe tijdens een dagtocht?

	dagkamperen	wandelen	fietsen	buitenrit paard	trimmen	toeren
bos, heide	48 %	47 %	32 %	45 %	35 %	22 %
duinen, strand	10 %	20 %	8 %	11 %	7 %	7 %
landbouwgebied	9 %	7 %	29 %	29 %	10 %	29 %
meer, plas, rivier	10 %	6 %	10 %	2 %	3 %	11 %
stad, dorp	15 %	17 %	17 %	8 %	25 %	26 %
overig	8 %	3 %	3 %	5 %	11 %	6 %
100 % in mln.	4,5 mln.	59,4 mln.	43,0 mln.	3,0 mln.	6,2 mln.	14,4 mln.

Bron: CBS (1997) volgens Veer en Middelkoop, 2002 (De totale aantallen betreffen cijfers waarbij wandelen resp. fietsen de belangrijkste activiteit was)

Het meest populaire recreatiebeeld onder de Nederlandse bevolking is "in de natuur genieten van de omgeving, planten en dieren", zo blijkt volgens Veer en Middelkoop (2002) uit onderzoek van Jókovi en Schöne uit 1998. De gemiddelde frequentie waarin men dat doet is het hoogst van alle recreatiebeelden, namelijk 22,5 keer per jaar. Bij de daadwerkelijke recreatiebesteding blijkt de landbouw ook een belangrijke rol te spelen. "Op het platteland genieten van weilanden, akkers, boerderijen en dorpjes" wordt gemiddeld 20,8 keer per jaar gedaan en komt wat betreft frequentie op de tweede plaats.

Psychologische gegevens over afstandelijke beleving van landbouw

De vorm van vrijetijdsbesteding blijkt in de loop der jaren aan veranderingen onderhevig te zijn. De volgende trends worden hierbij gesignaleerd:

- Een toenemend belang van natuurgerichte recreatie
- Meer belangstelling voor cultuurhistorie en 'streekgevoel'
- De opkomst van het (agrarisch) landelijk gebied als recreatieruimte
- Groei van de bestedingen aan vrijetijdsactiviteiten
- Groei van het aantal verschillende activiteiten dat beoefend wordt; zapedrag
- Decentralisatie en privatisering in beleid en concurrentie binnen het aanbod
- Toename van mobiliteit
- Een kritischer consument

(Bron: NRIT, 2000; Mommaas et al., 2000; Van de Broek et al. 1999; Schmeink en Veer, 2001 volgens Veer en Middelkoop, 2002)

Met name de eerste drie trends geven aan dat er een behoefte aan vrijetijdsbesteding is waar de belevingslandbouw goed op kan inspelen.

Uit een representatieve enquête die TNS NIPO heeft uitgevoerd vindt een grote meerderheid van de bevolking (85 %) natuur en open landschap direct in de buurt erg belangrijk (Agriholland, 2004). Uit een enquête van de Volkskrant blijkt dat men het liefst bos heeft in de buurt van zijn woning. Agrarisch landschap komt hierbij op de laatste plaats. Zie de volgende tabel:

Tabel 3: Favoriete vorm van natuur op vier kilometer van de woning

type natuurgebied	voorkeur in percentage
bos	51,8 %
water	18,2 %
duinen	14,4 %
heide	7,6 %
akkers en weiden	4,3 %
anders	3,7 %

Bron: TeamVier volgens de Volkskrant, 2004

Volgens de Volkskrant vindt de Nederlander boerenlandschap echter geen natuur. Ruim 70 % van de geënquêteerden vindt dat akkers en weiden van de in de tabel genoemde typen natuurgebieden het minst met natuur te maken hebben.

Geen mens is gelijk, ieder heeft zijn eigen behoeften en wensen. Ook voor aspecten met betrekking tot belevingslandbouw zal gelden "zoveel mensen, zoveel wensen". Het onderzoeksbureau Motivaction beschikt over datasets die enquêteresultaten en bevindingen van een webpanel van een grote groep Nederlanders bevatten. De Nederlandse bevolking is door dit bureau op basis van waardenpatronen en sociale status onderverdeeld in verschillende sociale milieus. Onderzocht is hoe groepen burgers in de Nederlandse samenleving ontwikkelingen in de landbouw en voedselproductie beleven (van Waart en Lampert, 2003). Deze verschillende sociale milieus blijken zeer verschillend te denken over thema's als technologie, gezondheid, voedselveiligheid, dierenwelzijn, milieu en duurzaamheid. Voor drie onderscheiden hoofdrichtingen binnen het thema Transitie Duurzame Landbouw zijn door van Waart en Lampert verwachtingen geformuleerd voor acceptatie door verschillende sociale milieus. In de volgende opsomming worden de drie transitierichtingen van de landbouw met de daarbij behorende aanhangers omschreven:

1. Vitale clusters: Hoogwaardige agrarische grondstof- en voedselvoorziening in ruimtelijke clusters, inspelend op de hoge eisen van een postmoderne samenleving in een sterk verstedelijkte delta
 - Opwaarts mobielen: carrière gerichte individualisten met een uitgesproken fascinatie voor sociale status, nieuwe technologie, risico en spanning
 - Nieuwe conservatieven: liberaal-conservatieve maatschappelijke bovenlaag, die alle ruimte wil geven aan technologische ontwikkeling, maar zich verzet tegen sociale en culturele vernieuwing

- Kosmopolieten: open en kritische wereldburgers die postmoderne waarden als ontplooiën en beleven integreren met moderne waarden als maatschappelijk succes, materialisme en genieten.
- 2. Veelzijdig platteland: versterking van maatschappelijk gewenste functies van het landelijk gebied en de landbouw, zoals natuur- en landschapsbeheer, waterbeheer, zorgverlening en recreatie
 - postmaterialisten: maatschappijkritische idealisten die zichzelf willen ontplooiën en opkomen voor sociaal onrecht en het milieu
 - traditionele burgers: moralistische, plichtsgetrouwe en op de status-quo gerichte burgers die vasthouden aan tradities en materiële bezittingen
- 3. Internationale kennisintensieve agri-food netwerken: in een geliberaliseerde wereldcontext
 - Opwaarts mobiele: zie 1.
 - Kosmopolieten: zie 1.

Belevingslandbouw valt onder de tweede transitierichting en zal dus op basis van bovengenoemde onderzoeksresultaten de meeste aanhangers vinden onder maatschappijkritische idealisten en de traditionele burgerij.

Fysieke wensen ten aanzien van afstandelijke beleving van landbouw

Aangezien meer dan 60 % van het grondgebruik in Nederland agrarisch is kan de landbouw een belangrijke rol spelen bij de behoefte aan openlucht recreatie. Het agrarisch gebied blijkt voor recreanten beperkt toegankelijk te zijn. De toegangswegen zijn voor wandelaars minder aantrekkelijk, omdat zij ook bestemd zijn voor gemotoriseerd verkeer. Onverharde wegen door het boerenland zijn de laatste decennia afgenomen. Verbindingen van stad naar ommeland zijn de laatste jaren verslechterd (volgens Veer en Middelkoop, 2002; Van der Ploeg et al., 2000; Nemo, 1997; St. Wandelplatform-LAW, 1997 en 2000). Er zijn al een aantal agrariërs die wandelpaden hebben aangelegd rond hun boerderij. PPO, Alterra en ASG (2003) hebben gezamenlijk een leidraad voor de aanleg van wandelroutes over boerenland opgesteld. Dhr. K.J. de Ruiter, Directeur LNV-directie Platteland stelt hierin dat één van de belangrijkste aandachtspunten in de te verschijnen Nota Vitaal Platteland het vergroten van de toegankelijkheid van het landelijk gebied is. Niet alleen in natuurgebieden en over openbare wegen maar ook over boerenland moeten er meer aantrekkelijke wandelpaden komen. Volgens Veer en Middelkoop, 2002 kan het agrarisch cultuurlandschap een hoge landschappelijke waarde hebben. De aantrekkelijkheid van het landschap is voor de recreant erg belangrijk. Vooral kleinschalig, gevarieerd boerenlandschap is gewenst. Inspanningen op het gebied van agrarisch natuurbeheer maken het landschap aantrekkelijker.

In de literatuur zijn verschillende kenmerken te vinden van aantrekkelijk landschap in de beleving van de burger. Hier volgt een opsomming:

Roos-Klein Lankhorst et al., 2002:

- Geluidsbelasting
- Opgaande begroeiing
- Afwisseling in begroeiing
- Natuurlijkheid
- Horizonvervuiling
- Water
- Reliëf
- Identiteit

Goossen et al. volgens Veer en Middelkoop, 2002

- Grondgebruik (aard van het grondgebruik en de afwisseling daarvan)
- Gebruiksmogelijkheden (aanwezigheid van paden)
- Afstand tot de woning
- Toegankelijkheid
- Mate van stilte

- Reliëf
- oevers

Coeterier volgens Veer en Middelkoop, 2002

- eenheid en identiteit
- gebruik
- bodemgesteldheid en waterhuishouding
- natuurlijkheid
- ruimtelijkheid
- ontwikkeling in de tijd, leeftijd en verandering
- uiterlijke verschijningsvorm
- beheer

Hendriks en Stobbelaar, 2003:

- verticale samenhang: geomorfologie, bodemtypen en hydrologie
- horizontale samenhang: functionele, ecologische en hydrologische samenhang
- seizoensamenhang: jaarcyclus
- historische samenhang: verleden, heden en toekomst

Biologische bedrijven dragen volgens de onderzoekers meer bij aan de landschapskwaliteit dan gangbare bedrijven.

Uit het onderzoek van Hendriks en Stobbelaar (2003) bleek dat bewoners van West-Friesland de tuinbouwbedrijven met grootschalige, eenzijdige teelten, strakke sloten en vrij kale erven typerend voor het landschap vinden. De meerderheid wenst echter bedrijven met een grotere variatie aan gewassen, een verzorgd en goed ingepast erf, structuurrijke slootkanten en duidelijke seizoensaspecten. De biologische bedrijven voldoen duidelijk meer aan dit beeld dan de gangbare bedrijven.

Ook van een aantal specifieke stedelijke gebieden is onderzoeksmateriaal over de aantrekkelijkheid en/of de wensen van het landelijk gebied rond de stad:

Amsterdam

Onder inwoners van Amsterdam is door het LEI een enquête uitgevoerd naar de wensen voor het landelijk gebied. Een landelijk gebied is voor de respondenten een rustig, groen gebied, waar het prettig is om te vertoeven, gesitueerd tussen boerderijen zonder of met weinig (stedelijke) bebouwing. Als belangrijke kenmerken van het landelijke gebied worden genoemd natuur (flora en fauna), rust, schoon, agrarische productieruimte, recreatiemogelijkheden, cultuurhistorie, ruimte, sfeer en algemene voorzieningen. Men vindt dat het ontbreekt aan een aantal aspecten m.b.t. natuur, recreatieve voorzieningen, natuurgerichte voorzieningen, infrastructuur en rust/ruimte. Belangrijke storende aspecten zijn voor de ondervraagde Amsterdammers geluids- en verkeersoverlast, horizonvervuiling, gebrek aan infrastructuurle voorzieningen, gedrag en bedrijfsvoering van boeren en rustverstorende groots opgezette activiteiten. (Borgstein en Hofsink, 2001)

Gebied van Wijk en Wouden

(Zoetermeer, Alphen, Leiden, Leidschendam en Hazerswoude-dorp)

Uit onderzoek door het LEI op basis van bijeenkomsten en interviews met onderwijs- en zorginstellingen in dit gebied in het Groene Hart blijken de volgende kenmerken van het landschap positief gewaardeerd te worden: de openheid, het landelijk agrarische karakter met boeren en dieren, het polderlandschap, de rust, de verkavelingstructuur met sloten, het kleinschalig authentieke karakter van de dorpen en de rijke cultuurhistorie. Minpunten van het gebied zijn het gebrek aan routes om te wandelen, paardrijden en te kanoën. Verder vindt men dat het gebied onder sterk stedelijke en, mede daardoor, recreatieve druk staat. Enkelen waarderen weliswaar de recreatieve voorzieningen, maar vinden het jammer dat door deze voorzieningen het authentieke karakter van de streek wordt aangetast. (Borgstein en Kornmann, 2001)

Groningen

Voor Groningen is een uitbreidingsplan ('Meerstad Groningen') gemaakt voor wonen, werken en recreëren in een groene omgeving. Onderzoekers van Alterra hebben bekeken of de landbouw deels kan blijven, om met groene inrichting en diensten meerwaarde te geven aan de identiteit en de kwaliteit van Meerstad. Zowel de akkerbouw als de hokveehouderij heeft in deze omgeving geen meerwaarde. Alleen de melkveehouderij kan meerwaarde opleveren mits deze voldoet aan een aantal criteria. De akkerbouw heeft in dit gebied geen meerwaarde en kan die ook niet krijgen, zo stellen de onderzoekers. De reden hiervoor is dat de akkerbouw in dit gebied wordt gedomineerd door een veenkoloniaal bouwplan met intensieve teelt van zetmeelaardappelen, waarbij hoge inzet van meststoffen en frequente bespuitingen met fungiciden onmisbaar zijn (Vereijken et al., 2002).

2.2.2 Directe, actieve beleving van landbouwproductie

Feitelijke gegevens over directe, actieve beleving van landbouwproductie

Het bieden van een verblijfsaccomodatie, ontvangsmogelijkheid of zorgtaken op de boerderij zijn voorbeelden van vernieuwingsactiviteiten van agrariërs, die onder directe, actieve beleving van landbouwproductie vallen. Uit het rapport van Hendriks en Stobbelaar (2003) blijkt dat biologische bedrijven relatief vaker vernieuwingsactiviteiten hebben dan biologische en gangbare bedrijven samen. Vernieuwingsactiviteiten kunnen elkaar versterken en zijn op met name biologische bedrijven dan ook vaak met elkaar verweven.

Verblijfs- en ontvangstmogelijkheden

Het CBS heeft in de landbouwtelling van 2003 verbredingsactiviteiten van land- en tuinbouwbedrijven opgenomen. In 2003 hadden 2.463 bedrijven een verblijfsaccomodatie. Vooral op veehouderijbedrijven (63 % van de bedrijven met verblijfsaccomodatie) komt deze neventak voor. Uit de tabel blijkt dat er 648 plantaardige bedrijven zijn met een verblijfsaccomodatie en dat deze vooral op akkerbouwbedrijven voorkomen.

Tabel 4: Aantal akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen met verblijfsaccomodaties, CBS 2003

bedrijfstype	totaal verblijfs- accomodatie	% van bedrijfstype	verblijfs- recreatie	ontvangst- mogelijkheid	verhuur van recreatie- goederen
akkerbouwbedrijven	386	3 %	325	71	32
tuinbouwbedrijven	144	1 %	75	62	23
fruitteelers en boomkwekerijen	118	2 %	51	65	11
totaal plantaardig	648	2 %	451	198	66

Van de verschillende vormen van verblijfsaccomodatie blijkt verblijfsrecreatie het meest voor te komen. Voorbeelden hiervan zijn volgens het CBS mini-campings, logies met ontbijt, hotels, appartementen, huisjes, trekkershutten, groepsaccomodaties, kampeerboerderijen en ligplaatsen voor pleziervaartuigen. Een groot deel van de bedrijven heeft ontvangstmogelijkheden. Hieronder vallen bijvoorbeeld rondleidingen, museumboerderijen, open huis bij wandel- en fietstochten, educatie, café of restaurant. Op een aantal bedrijven is er verhuur voor recreatiedoeleinden, bijvoorbeeld kanoën, roeien, fietsen en paardrijden.

De stichting Vrije Recreatie (SVR) is de grondlegger van het 'kamperen bij de boer'. Mede dankzij de inspanningen van de SVR is deze vorm van recreëren thans gelegaliseerd en wettelijk geregeld. De SVR is de overkoepelende organisatie van ruim 1.800 kampeerboeren en meer dan 100.000 donateurgezinnen. In die hoedanigheid steunt en adviseert de SVR haar deelnemers en helpt donateurs aan adressen van SVR-campings, waar men betaalbaar kan kamperen of een deel van de boerderij of een caravan c.q. zomerhuisje kan huren (SVR, 2004).

De stichting 'Vrienden van het Platteland' zet zich als organisatie van burgers, boeren en tuinders in voor het

behoud en het versterken van een aantrekkelijk, leefbaar en vitaal platteland én voor een duurzame land- en tuinbouw als drager van dat platteland. 'Gast op het Platteland' is een initiatief van regionale samenwerkingsverbanden van boeren en boerinnen en wordt gecoördineerd door LTO Nederland. Op de websites van deze organisaties staat een breed aanbod voor een dagje of weekendje uit op het platteland. Overnachten, wandelen, fietsen, excursies, eten, winkelen en meer van dergelijke activiteiten zijn beschikbaar. (Vrienden van het Platteland, 2004 en Gast op het Platteland, 2004).

Zorgboerderijen

Volgens het CBS zijn er 372 agrarische bedrijven met zorgtaken. Deze bedrijven bestaan voor 68 % uit veehouderijen. Er zijn slechts 80 bedrijven zonder vee die zorgtaken hebben. Onder zorgboerderijen met alleen plantaardige productie komen relatief weinig akkerbouwbedrijven voor, zo blijkt uit de volgende tabel.

Tabel 5: Aantal akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen met zorgtaken, CBS 2003

bedrijfstype	bedrijven met zorgtaken	% van bedrijfstype
akkerbouwbedrijven	26	0,2 %
tuinbouwbedrijven	37	0,3 %
fruittelers en boomkwekerijen	17	0,4 %
totaal plantaardig	80	0,3 %

De volgende informatie is geheel ontleend aan de website www.landbouwzorg.nl van het Landelijke Steunpunt voor Landbouw & Zorg. Het Steunpunt is in 1999 opgericht om het fenomeen zorgboerderij in Nederland te ondersteunen, te stimuleren en te promoten. Het is een onafhankelijke stichting die wordt ondersteund door een projectsubsidie van de Ministeries van VWS en LNV.

Het aantal zorgboerderijen groeit. In de volgende tabel is de mate van groei tijdens de afgelopen jaren weergegeven.

Tabel 6: Aantal zorgboerderijen (Landbouwzorg, 2004)

	1998	2000	2001	2003
bestaande zorgboerderijen	75	214	323	372
projectplan opgesteld	13	49	55	53
serieuze oriënteerders	0	114	110	141

De groei neemt, zeker procentueel gezien, af. Toch blijkt uit het aantal oriënteerders dat het einde van de groei voorlopig nog niet in zicht is. De ervaring heeft Het Landelijke Steunpunt voor Landbouw en Zorg inmiddels wel geleerd dat een deel van de serieuze oriënteerders en zelfs een deel van de bedrijven die al een projectplan hebben opgesteld, uiteindelijk toch besluiten om niet te starten met een Landbouw & Zorg combinatie. Het niet rond krijgen van financiën en het "vinden" van de zorgvragers zijn hiervoor de meest genoemde oorzaken.

De tendens om mensen uit verschillende doelgroepen op 1 zorgboerderij te ontvangen heeft zich voortgezet. Deze combinaties kunnen in sommige gevallen leiden naar diverse bronnen van financiering. Een ander groot voordeel is de positieve wisselwerking tussen mensen met beperkingen en kwaliteiten op een ander vlak: "De blinde en de lamme helpen elkaar."

De grootste groep zorgboeren biedt (ook) plaats aan mensen met een verstandelijke beperking. Een doelgroep waar men, gezien de groei van het aantal zorgboerderijen waar zij welkom zijn, wellicht kan spreken van een sneeuwbal effect. Het fenomeen Landbouw & Zorg wordt zowel bij instellingen als individuen steeds bekender wat de actieve vraag stimuleert. Vraag en aanbod kunnen elkaar nu makkelijker vinden. Vanuit het veld klinkt het signaal dat vooral mensen met Burn-out moeilijk te bereiken zijn; daarnaast blijkt het niet eenvoudig voor hen financiering rond te krijgen.

In de volgende tabel wordt steeds genoemd welke doelgroepen welkom zijn op de zorgboerderij. Dit wil niet

altijd zeggen dat zij op dit moment ook daadwerkelijk aanwezig zijn.

Tabel 7: Doelgroepen zorgboerderijen (Landbouwzorg, 2004)

	bestaande zorgboerderijen		projectplan opgesteld		serieuze oriënteerders	
	2001	2003	2001	2003	2001	2003
verstandelijke bep.	238	271	35	31	55	69
psychische hulpvraag	103	118	9	11	18	23
(ex)gedetineerden	33	30	1	2	1	2
(ex)verslaafden	43	40	2	3	2	4
lichamelijke bep.	43	55	10	8	15	18
kinderopvang	12	13	1	3	1	4
jeugdigen	42	42	5	3	9	12
dementerende ouderen	31	39	13	14	19	28
langdurig werklozen	28	32	2	3	3	0
burn-out	27	35	0	3	4	0
autisme	0	11	0	0	0	0
asielzoekers	7	6	0	2	1	0

Vroeger werd landbouw en zorg vooral gecombineerd op bedrijven die biologisch (dynamisch) produceerden. Het feit dat het aantal biologisch dynamische zorgboerderijen vrijwel gelijk blijft, kan betekenen dat bedrijven uit deze sector die affiniteit hebben met zorg dit in de praktijk al combineren. Op dit moment bewijzen de gangbare boeren dat landbouw & zorg ook op hun bedrijven heel goed te combineren is. Het feit dat de agrariërs die willen starten met een zorgboerderij ook voor een groot deel uit de "gangbare hoek" komen wijst op verdere groei in de toekomst.

Tabel 8: Landbouwproductiemethode op zorgboerderijen (Landbouwzorg, 2004)

	bestaande zorgboerderijen		projectplan opgesteld		serieuze oriënteerders	
	2001	2003	2001	2003	2001	2003
gangbare productiemethode	121	149	16	16	22	21
biologische productiemethode	88	99	11	10	12	14
bio-dynamische productiemethode	45	46	2	1	4	5
van gangbaar naar biologisch	17	16	2	0	0	0

De meeste zorgboeren richten zich nog steeds op dagbesteding voor mensen met een hulp- of zorgvraag. Op sommige zorgboerderijen worden verschillende vormen van zorgverlening gecombineerd. Er zijn dan bijvoorbeeld naast woon-/werkplaatsen ook mogelijkheden om alleen dagbesteding te genieten.

Tabel 9: Vorm van zorgverlening op zorgboerderijen (Landbouwzorg, 2004)

	bestaande zorgboerderijen		projectplan opgesteld		serieuze oriënteerders	
	2001	2003	2001	2003	2001	2003
dagbesteding	284	332	45	44	48	50
wonen/werken	61	69	17	11	10	16
arbeidstoeleiding	127	134	10	9	11	12

Op veel zorgboerderijen worden verschillende vormen van afzet gecombineerd. Naast een winkel op de boerderij waar bijvoorbeeld de groente uit de kas wordt verkocht, gaan de aardappelen "gewoon" naar de fabriek.

Tabel 10: Vorm van afzet op zorgboerderijen (Landbouwzorg, 2004)

	bestaande zorgboerderijen	projectplan opgesteld	serieuze oriënteerders
afzet op bedrijf	98	10	5
boerderijwinkel	131	12	7
groothandel	116	8	19
abbonementen	28	3	2

Bron: www.landbouwzorg.nl

Psychologische gegevens over directe, actieve beleving van landbouwproductie

Volgens de SVR zoeken steeds meer recreanten voor hun vakantie een verblijfplaats in een landelijke omgeving. De rust van het platteland en het contact met het boerenleven en met de dieren op de boerderij wordt door velen geprefereerd boven een verblijf op de grote, onpersoonlijke en commerciële campings. Kantines, speelautomaten en dergelijke bronnen van vermaak zijn er niet. Voor vermaak zorgt men zelf, bijvoorbeeld door mee te helpen op de boerderij of door naar de dieren te kijken. Men kan misschien helpen voeren of een koe zien kalven. De bij de SVR aangesloten campings bieden een sta- of verblijfplaats met eenvoudige, noodzakelijke voorzieningen (SVR, 2004).

Over fysieke wensen t.a.v. directe, actieve beleving van landbouwproductie zijn geen verdere gegevens gevonden.

2.2.3 Beleving van landbouwproducten

Feitelijke gegevens over beleving van landbouwproducten

Eén van de vormen van landbouwvernieuwingen die op dit moment plaatsvinden is verdieping. Verdieping omvat een herpositionering van het bedrijf in de agro-voedselketen, met als doel om meer te verdienen per eenheid product. Dit is mogelijk door het ruwe product een meerwaarde te geven, bijvoorbeeld door biologisch produceren, verwerking van producten tot kwaliteits- of streekproducten of het zelf vermarkten via korte ketens of telersverenigingen.

Biologische producten

Er zijn in Nederland volgens het CBS 1.088 biologische bedrijven. Hiervan zijn 46 % graasdierbedrijven en 33 % van de biologische bedrijven hebben alleen plantaardige productie. Slechts 1 % van alle bedrijven met plantaardige productie is biologisch, zowel van de akkerbouw-, tuinbouw- als fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen.

Tabel 11: Aantal biologische akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen, CBS 2002

bedrijfstype	Biologische bedrijven	% van bedrijfstype
akkerbouwbedrijven	155	1 %
tuinbouwbedrijven	137	1 %
fruitteelers en boomkwekerijen	68	1 %
totaal plantaardig	360	1 %

De totale omzet in biologische voeding in Nederland bedraagt in 2003 € 395 mln., en is daarmee 5 % gestegen t.o.v. 2002. Daarvan wordt 41 % via supermarkten en 41 % via natuurvoedingskanalen verkocht.

Tabel 12: Omzet biologisch per afzetkanaal en totaal in mln. € (Ekomonitor, 2003)

	2002	2003	% toename
supermarkten	180	182,5	+ 1,4 %
natuurvoedingskanaal ²	145	160	+ 10 %
overige kanalen ³	50	57,5	+ 5 %
totaal	375	395	+ 5 %

Het marktaandeel biologisch in de totale afzet van dagverse aardappelen, groenten en fruitproducten door de Nederlandse detailhandel is gedaald van 3,9 % in 2002 naar 3,7 % in 2003 (Ekomonitor, 2003).

Verkoop aan huis

Uit cijfers van het CBS blijkt dat er in 2003 5.380 bedrijven waren met verkoop aan huis. Hiermee wordt de directe verkoop (van het eigen bedrijf en/of andere bedrijven) aan de consument of detailhandel bedoeld. Voorbeelden zijn verkoop langs de weg, op de markt, via internet, een eigen winkel, bezorging aan huis, directe leveringen aan (streek) winkels, horecagelegenheden en markten.

In de volgende tabel is te zien dat op 1 op de 3 bedrijven aardappelen deel uit maken van de huisverkoop. Ook andere plantaardige producten als groenten, fruit en sierteelproducten worden op veel bedrijven aan huis verkocht.

Tabel 13: Aantal land- en tuinbouwbedrijven die diverse landbouwproducten aan huis verkopen, CBS 2003

producten	aantal bedrijven met huisverkoop	% van totaal
aardappelen	1.816	34 %
groenten	1.236	23 %
fruit	1.039	19 %
sierteelproducten	1.032	19 %
kaas	706	13 %
zuivel, anders dan kaas	345	6 %
wijn	106	2 %
overig	1.429	27 %
totaal	5.380	

Van de bedrijven met huisverkoop heeft 57 % alleen plantaardige productie. Op 10 % van de plantaardige bedrijven komt huisverkoop voor, met name bij fruittelers/boomkwekerijen en tuinbouwbedrijven, zo blijkt uit de volgende tabel.

Tabel 14: Aantal akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteltbedrijven en boomkwekerijen met huisverkoop, CBS 2003

bedrijfstype	bedrijven met huisverkoop	% van bedrijfstype
akkerbouwbedrijven	896	7 %
tuinbouwbedrijven	1.264	11 %
fruittelers en boomkwekerijen	907	19 %
totaal plantaardig	3.067	10 %

Zelfverwerking

Diverse agrarische bedrijven bewerken een ruw landbouwproduct tot een ander nieuw product. Het bekendste voorbeeld hiervan is de verwerking van melk tot kaas of ijs. Op 1.106 land- en tuinbouwbedrijven worden eigen producten verwerkt. Bij 186 bedrijven worden groenten en/of fruit verder verwerkt tot bijvoorbeeld jam, chutney, sap of gedroogd (CBS, 2003).

² Natuurvoedingswinkels, reformwinkels en biologische slagerijen

³ boerderijverkoop, markten, overige speciaalzaken, horeca, catering, etc.

Uit de volgende CBS gegevens blijkt dat op slechts 1 % van de akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen eigen producten verwerkt worden:

Tabel 15: Aantal akkerbouw-, tuinbouw-, fruitteeltbedrijven en boomkwekerijen dat eigen producten verwerkt, CBS 2003

bedrijfstype	bedrijven met verwerking eigen producten	% van bedrijfstype
akkerbouwbedrijven	176	1 %
tuinbouwbedrijven	146	1 %
fruitteelers en boomkwekerijen	62	1 %
totaal plantaardig	384	1 %

Streekproducten

De stichting Streekeigen Producten Nederland (SPN) geeft ondersteuning bij regionale initiatieven op het gebied van streekeigen producten. Men streeft naar erkenning van streekproducten en de ontwikkeling van een landelijk keurmerk. Kwantitatieve gegevens over productie en consumptie van streekproducten zijn niet gevonden.

Psychologische gegevens en fysieke wensen t.a.v. beleving van landbouwproducten

Biologische producten

De consument heeft een groeiend wantrouwen ten aanzien van de voedselveiligheid en de gangbare landbouwproductiemethoden. Er is een toenemende vraag naar veilig en gezond voedsel, kwaliteitsproducten en transparante voedselketens (Klawer et al., 2002). Uit consumentenonderzoek blijkt dat in het koopgedrag van consumenten en detaillisten in toenemende mate de maatschappelijk gewenste of aanvaardbare productiemethode een rol speelt. De wijze van produceren maakt doordoor naast de prijs en de kwaliteit nadrukkelijker deel uit van de koopbeslissing (de Vlieger, et al., 1999). In de volgende tabel worden koopmotieven van kopers van biologische producten die onderzocht zijn weergegeven.

Tabel 16: Koopmotieven van kopers van biologische producten (Ekomonitor, 2004)

gezonder	69 %
beter/goed voor natuur/milieu	66 %
dierenwelzijn	63 %
lekkerder	33 %
betrouwbaarder	25 %
voor de kinderen	16 %

Het belangrijkste koopmotief voor de biologische consument is gezondheid. Er zijn echter geen wetenschappelijke bewijzen waaruit blijkt dat biologische voeding inderdaad gezonder is. Andere belangrijke motieven zijn dat biologische producten beter zijn voor de natuur en het milieu en voor het dierenwelzijn.

Redenen waarom men volgens onderzoek niet biologisch koopt zijn hieronder weergegeven. De prijs van biologische producten blijkt een belangrijke factor te zijn bij het niet kopen van biologische producten.

Tabel 17: Redenen waarom men niet biologisch koopt (Ekomonitor, 2004)

te duur	59 %
let er niet op	15 %
vindt het niet belangrijk	15 %
divers (kwaliteit, smaak, bewaren)	6 %

Streekproducten

De Vlieger et al. (1999) hebben een aantal factoren geformuleerd waarmee streekproducten zich kunnen onderscheiden van gangbare voedselproducten:

1. **territorialiteit**: in consumentenonderzoek is aangetoond dat naarmate consumenten meer bekend zijn met de streek van herkomst, ze ook meer betrokken zijn bij dit gebied, en er meer emoties bij de evaluatie van het streekproduct vrijkomen. Deze emoties stimuleren tot aankoop van het product.
2. **Typiciteit** (onderscheidingsvermogen, unieke kenmerken)
3. **Traditionaliteit**
4. **Collectiviteit** (meerdere producenten in de streek)
5. **Landschappelijkheid**
6. Secundaire aspecten als **milieuvriendelijkheid** en bevordering regionale **economie**

Er zijn verder geen gegevens meer gevonden over over psychologie of fysieke wensen t.a.v. beleving van boerderij- of andere landbouwproducten.

2.3 Maatschappelijke acceptatie van gewasbeschermingsmethoden

Bij systeemonderzoek voor belevingslandbouw is de maatschappelijke waardering van de verschillende gewasbeschermingsmethoden belangrijk.

In het project 'de smaak van morgen' worden landbouwsystemen met een minimale inzet van pesticiden ontwikkeld. De gewasbeschermingsstrategieën richten zich op de volgende belangrijke thema's:

- Minimaal bestrijdingsmiddelengebruik
- Robotisering (onkruidbestrijding)
- functionele agrobiodiversiteit
- bodemmanagement

Bij belevingslandbouw is de maatschappelijke acceptatie van de verschillende methoden een belangrijke factor bij de keuze tussen deze methoden. Wat is de beleving van de burger of consument bij deze gewasbeschermingsmethoden?

Maatschappelijke acceptatie van bestrijdingsmiddelen

Maatschappelijke organisaties voeren al jaren acties ter vermindering van het bestrijdingsmiddelengebruik in de landbouw. Doel van verschillende campagnes is een doorbraak te bewerkstelligen voor verkoop en consumptie van biologische producten. De consumptie van biologische aardappelen, groente en fruit is echter beperkt en groeit niet, zo blijkt uit Hoofdstuk 2.2.3.

Recentelijk hebben milieuorganisaties weer diverse acties met betrekking tot bestrijdingsmiddelen gevoerd. Het is een aantal keer voorgekomen dat resten van bestrijdingsmiddelen op geïmporteerd fruit aangetroffen werd die de wettelijke norm overschreden. Het Voedingscentrum, De Voedsel Waren Autoriteit en LTO Nederland bevestigen dat overschrijding van wettelijke normen voor resten van bestrijdingsmiddelen niet toelaatbaar is. Zij vinden echter ook dat de milieuorganisaties de consument onterecht ongerust maken over de veiligheid van groenten en fruit. Een overschrijding van de wettelijke norm betekent niet automatisch dat er sprake is van een gezondheidsrisico (Agriholland, 2004). Door verschillende partijen wordt aangegeven dat Nederlands groenten en fruit doorgaand minder resten van bestrijdingsmiddelen bevat dan buitenlandse producten.

Maatschappelijke acceptatie van de wiedrobot

In 2003 is een technology assessment studie naar de wiedrobot verricht (Smits et al. 2003). De onderzoekers concluderen dat de veiligheid in combinatie met de juridische aansprakelijkheid mogelijk weerstand kan oproepen. Andere mogelijke bezwaren kunnen bestaan uit aversie tegen industrialisatie van de landbouw, de autonomie van het apparaat (het apparaat is onbemand), geluidshinder, sabotagegevoeligheid en het mogelijk aanrijden van dieren.

Er is geen onderzoek bekend waarin feitelijke en/of psychologische gegevens zijn verzameld over de maatschappelijke beleving van verschillende gewasbeschermingsmethoden. Ook is er niets bekend over de fysieke, maatschappelijke wensen met betrekking tot gewasbescherming.

3 Interviews

Uit de deskstudie blijkt dat er weinig psychologische gegevens zijn over de beleving van landbouw door de burger en de consument. Ook over de maatschappelijke wensen met betrekking tot fysieke kenmerken van belevingslandbouw is weinig bekend. Voor het onderzoeksproject “De Smaak van Morgen” is het van belang meer inzicht in deze materie te krijgen. Vooral nader inzicht in maatschappelijke wensen ten aanzien van de te verbouwen gewassen en de toe te passen gewasbeschermingmethodieken is zeer gewenst. In deze perspectievenstudie ontbreekt het aan middelen om uitgebreid consumentenonderzoek uit te voeren. Er is daarom gekozen voor een onderzoek op kleinere schaal onder vertegenwoordigers van verschillende belanghebbende groeperingen.

3.1 Opzet interviews

In de desk-studie zijn verschillende vormen van belevingslandbouw geformuleerd. In de 2^e fase van het onderzoek worden vertegenwoordigers van de verschillende belanghebbenden geïnterviewd. Deze belanghebbende partijen zijn actief in en rondom 3 verschillende stedelijke omgevingen. In iedere omgeving worden 5-6 interviews gehouden:

vorm van belevingslandbouw	belanghebbenden	• bollenstreek (de Zuid) • nadruk op bollen/bomen/vaste planten	• omgeving Arnhem • nadruk op fruit	• omgeving Almere • nadruk op akkerbouw/vollegrondsgroenten
afstandelijk beleven van landbouw	toerisme en recreatie	3	2	2
directe, actieve beleving van landbouw	zorg en onderwijs	1	2	2
beleving van landbouwproducten	supermarkten, boerderij- en natuurvoedings winkels	2	1	2

In de gesprekken stonden de volgende onderwerpen en vragen centraal:

1. **Achtergrondinformatie** van de organisatie
2. **Algemeen toekomstbeeld** van de landbouw
3. **Welke gewassen** zijn gewenst en in welke variatie?
4. Welke **gewasbeschermingmethoden** zijn gewenst voor het terugdringen van onkruiden, ziekten en plagen van de gewassen?

De volledige vragenlijst is opgenomen in bijlage 1 t/m 3.

3.2 Resultaten interviews

3.2.1 Achtergrondinformatie

In bijlage 4 is de achtergrondinformatie van de organisaties opgenomen. Het betreft de namen en functies van de geïnterviewde personen, een omschrijving van de organisatie en de groepen belanghebbenden.

3.2.2 Ontwikkeling van de landbouw

Door middel van open vragen trachten we een beeld te krijgen van de positieve en negatieve ontwikkelingen in de landbouw in de ogen van de betrokkenen bij belevingslandbouw. De antwoorden zijn later door de onderzoekers gegroepeerd op de verschillende aspecten, zoals weergegeven in de volgende tabellen. Er zijn meerdere antwoorden per interview mogelijk en alleen aspecten die meer dan één keer genoemd worden zijn weergegeven.

Een groot gedeelte van de geïnterviewden noemt als positieve ontwikkeling de grotere onderlinge betrokkenheid tussen landbouw en maatschappij en de meer duurzame ontwikkeling van de landbouw. Ook kwaliteitsverbetering in het algemeen en verbetering van het platteland worden meermaals genoemd, naast typische onderdelen van belevingslandbouw: recreatie/toerisme, zorglandbouw en streekproducten. Opvallend is ook dat een aantal helemaal geen positieve ontwikkelingen ziet.

Tabel 18: positieve ontwikkelingen in de landbouw (antwoordfrequentie)

betrokkenheid landbouw<-> maatschappij	7
milieubewustzijn/verduurzaming	7
kwaliteit	3
plattelandsontwikkeling/leefbaarheid landschap	3
recreatie/toerisme	3
agrarisch natuurbeheer	2
zorglandbouw	2
streekproducten	2
geen/weet niet	3

Bij geen van de interviews heeft men moeite om negatieve ontwikkelingen in de landbouw te noemen. Met name de wet- en regelgeving wordt als negatief ervaren. Schaalvergroting, het tegen lage prijzen moeten produceren voor de wereldmarkt en de toenemende ruimteclaims worden ook als negatief bestempeld. Verder worden de daaruit voortvloeiende intensivering van de landbouw en afnemende landschapskwaliteit meer dan eens genoemd. Hoewel de relatie tussen boer en burger bij de vorige vraag nog positief leek te worden beoordeeld, komt deze hier ook negatief naar voren.

Tabel 19: negatieve ontwikkelingen in de landbouw (antwoordfrequentie)

wet/regelgeving	6
schaalvergroting	5
lage prijzen/productie voor wereldmarkt	4
druk op de ruimte	3
afstand boer <-> burger	2
te ver doorgevoerde intensivering	2
afname landschapskwaliteit	2

Om zicht te krijgen op het toekomstbeeld dat de geïnterviewden van de landbouw hebben, is hen gevraagd om zich te verplaatsen in het jaar 2030. Hoe denkt men dat de landbouw er dan uitziet?

Tabel 20: Algemeen toekomstbeeld voor 2030 (antwoordfrequentie)

grote bedrijven/schaalvergroting	10
minder landbouw/ meer bebouwing	6
minder bedrijven	5
teeltspecialisatie	2

Door de meerderheid van de respondenten wordt een vergroting van de bedrijven verwacht. Vaak noemt men dit samen met een vermindering van het aantal bedrijven. Door toenemende bebouwing zal het areaal landbouw volgens een groot deel van de respondenten afnemen. Enkelen verwachten dat teeltspecialisatie zal toenemen. Aspecten met betrekking tot belevingslandbouw komen nauwelijks spontaan voor bij het toekomstbeeld dat men schetst voor 2030. In slechts één interview worden zorgboerderijen en mini-campings (mede) opgesomd bij het toekomstbeeld en bij een ander wordt van de belevings-items het kopen van fruit op het bedrijf nog spontaan genoemd.

Belevingslandbouw komt dus wel als positieve ontwikkeling in deze interviews naar voren, maar lijkt geen substantiële rol te spelen in de toekomstige landbouw op basis van de toekomstbeelden van deze groep.

In de interviews is ook dieper ingegaan op de toekomstverwachtingen voor recreatielandbouw, zorglandbouw en landbouwbelevingsprodukten. De antwoorden die hierop zijn gegeven zijn zeer divers. Er komt geen eenduidig beeld naar voren en zeker geen positieve verwachtingen.

3.2.3 Gewassen

De respondenten is gevraagd welke gewassen geschikt zijn voor de bij die doelgroep behorende vorm van belevingslandbouw en waarom. De aspecten die spontaan genoemd worden blijken duidelijk afhankelijk te zijn van het type belevingslandbouw.

Tabel 21: Geschikte (eigenschappen van) gewassen voor verschillende vormen van belevingslandbouw (antwoordfrequentie)

	recreatie/toerisme	verkoop	zorg/onderwijs	totaal
bloeiende gewassen/bloesem	4		1	5
kleur	3	1		4
afwisseling/variatie	3		1	4
verse/seizoensgebonden produkten	1	3		4
hele traject zichtbaar	1		3	4
produkt met een verhaal/concept		2		2
alle landbouwgewassen	2			2
houtwallen/landschapselementen	1		1	2
fruit		2		2

Voor recreanten en toeristen zijn bloeiende gewassen en de daarmee samenhangende kleur aantrekkelijk. Rond Arnhem gaat het dan vooral om fruitbloesem, rond Lisse om bollen, bloemen en vaste planten en in Flevoland wordt koolzaad genoemd. Afwisseling en variatie zijn voor deze groep ook van belang. Grote lappen graan, monoculturen, eentonigheid en gewassen die als stinkend worden ervaren (kool en uien) zijn voorbeelden van punten die niet worden gewaardeerd. Er wordt twee maal aangegeven dat burgers juist geïnteresseerd zijn in alle landbouwgewassen die in de praktijk verbouwd worden. Voor de verkoop zijn verse en seizoensgebonden produkten, zoals fruit, aanleiding om juist deze verkooppunten te bezoeken. Door twee winkeleigenaren werd opgemerkt dat het belangrijk is dat je een verhaal om het produkt heen

kunt vertellen. Bulkproducten en droogwaren als bijvoorbeeld macaroni zijn minder geschikt. Voor de zorgsector en bij educatie wil men graag een heel traject met de doelgroep kunnen doorlopen of kunnen uitleggen: van planten, verzorgen, oogsten en verwerken tot aan de verkoop. Door één zorgboer werd opgemerkt dat het afsnijden van sla, andijvie en knolvenkel niet eenvoudig is voor de cliënten, en dat ook producten die geen stoten mogen hebben of snel kapot gaan minder geschikt zijn (bijv. appels, frambozen en courgettes).

Behalve open vragen naar geschikte en ongeschikte eigenschappen van gewassen voor belevingslandbouw is ook gevraagd naar een beoordelingscijfer voor verschillende voorgelegde eigenschappen van gewassen. De gemiddelde beoordelingscijfers variëren van 6 tot 8 en wijken dus niet veel van elkaar af. Ook hier zijn er weer enkele opvallende verschillen tussen de verschillende vormen van belevingslandbouw. De sierwaarde van gewassen wordt bij recreatie en toerisme zeer positief beoordeeld en bij zorg en onderwijs juist onvoldoende belangrijk gevonden. Bij verkoop van belevingsproducten en bij zorg en onderwijs scoort toegankelijkheid met een 9 erg hoog.

Tabel 22: Beoordelingscijfer voor eigenschappen van gewassen

	gemiddeld cijfer	recreatie/ toerisme	verkoop	zorg/onderwijs
toegankelijkheid	8	7	9	9
(veel) variatie in gewassen	8	8	8	8
sierwaarde	8	10	7	5
educatieve waarde	8	8	8	7
kleinschaligheid	7	8	7	8
eetbare gewassen/producten	7	6	8	7
gewassen die passen in de streek	7	8	6	6
gewassen die handmatig verzorgd/geogst kunnen worden	7	6	7	8
bijzondere gewassen	6	7	6	6

3.2.4 Gewasbeschermingsmethoden

Om een beeld te krijgen van gewenste gewasbeschermingsmethoden bij belevingslandbouw is gevraagd hoe gewassen die rond de stad verbouwd worden het beste beschermd kunnen worden tegen ziekten, plagen en onkruiden. Door een deel van de respondenten wordt de biologische landbouw dan als meest passend genoemd. Verder worden verschillende methoden genoemd om het gebruik van chemische middelen te beperken, waarbij vruchtwisseling de meest genoemde is.

Tabel 23: Bescherming tegen ziekten en plagen in een stedelijke omgeving (antwoordfrequentie)

biologische landbouw	5
vruchtwisseling	4
natuurlijke vijanden inzetten/stimuleren	3
geen/minimale inzet chemische middelen	3
mechanisch onkruid bestrijden	3
natuurlijke/biologische bespuitingen	3
handmatig onkruid bestrijden	2
bodemvruchtbaarheid/bemesting	2
ziekte-resistentie	2
goed uitgangsmateriaal	2

Vervolgens is gevraagd hoe burgers/consumenten staan tegenover het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw. De meerderheid antwoordt dat men kritisch of negatief staat ten opzichte van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Met name de respondenten van de zorgboerderijen geven dit antwoord. Men vindt dat cliënten absoluut niet in aanraking mogen komen met chemische middelen. Een gedeelte van de

totale groep respondenten zegt dat men onverschillig is ten aanzien van bestrijdingsmiddelen of er geen problemen mee heeft. Meerdere malen wordt genoemd dat het om een beperkte groep burgers/consumenten gaat die kritisch is en voor eko kiest, terwijl de meerderheid er niet bij betrokken is. Enkele respondenten geven aan dat men ondanks alle (gezondheids)voordelen toch geen eko-producten koopt.

Tabel 24: Houding van de burger/consument ten opzichte van bestrijdingsmiddelen (antwoordfrequentie)

kritisch/negatief	9
onverschillig/geeft geen probleem	5
een gedeelte is afwijzend/kiest bio	4
men koopt geen eko	3

Uiteindelijk zijn in de interviews verschillende methoden van gewasbescherming voorgelegd met het verzoek ze een beoordelingscijfer te geven voor de mate waarin de methode past bij de betreffende vorm van belevingslandbouw. Op de volgende pagina staan de resultaten weergegeven. Als meest passende methoden komen een uitgekende combinatie van gewassen en inrichting van percelen, bedrijf en omgeving naar voren. Mechanische en handmatige onkruidbestrijding en de inzet van natuurlijke vijanden vindt men ook goede methoden. Inzet van een robot om onkruid te bestrijden krijgt een ruim voldoende beoordeling. Bespuitingen met niet-chemische middelen worden ook nog positief gewaardeerd, behalve in de zorglandbouw, daar krijgt deze methode een onvoldoende. Wat betreft het gebruik van plantversterkers en de behandeling van plantmateriaal of geoogste producten kan niet iedereen een cijfer geven. Men kan zich hier geen voorstelling bij maken of vindt dit afhankelijk van de methode die daarvoor gebruikt wordt. Deze methoden worden door de respondenten gemiddeld als onvoldoende geschikt bevonden. De slechtste methode vindt men chemische bespuitingen.

Er zijn nogal verschillen in beoordeling door de verschillende groepen geïnterviewden. Net als bij de gewassenkeuze is ook bij de keuze voor gewasbeschermingmethoden de vorm van belevingslandbouw van groot belang. Voor recreatie en toerisme heeft men minder moeite met de verschillende methoden. Alle opgesomde methoden krijgen een voldoende (gemiddeld van 6-9), inclusief bespuitingen met chemische middelen. Wanneer men echter directer in aanraking komt met de landbouwproducten door de omgang met (zorg/onderwijs) of de consumptie van deze producten is de houding ten aanzien van gewasbeschermingmethoden veel kritischer.

De volgende methoden worden voor zorg/educatielandbouw en voor de verkoop van landbouwbelevingsproducten als onpassend beoordeeld (gemiddeld van 3-5). Hierbij zijn de methoden in oplopende cijfervolgorde gezet (de slechtst beoordeelde methode staat bovenaan).

- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met (chemische) bestrijdingsmiddelen
- behandeling van geoogste producten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- behandeling van plantmateriaal vóór het planten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- precisietoepassingen van plantversterkers in het veld, zodat bespuitingen over het gehele veld niet meer nodig zijn

Een belangrijke kanttekening bij dit hoofdstuk over gewasbeschermingsmethoden is dat het hier niet om een representatieve steekproef gaat. Alle ondervraagde zorgboeren uit de interviews zijn biologisch, terwijl in de praktijk maar ongeveer de helft biologisch is (zie table 8). Ook alle antwoorden voor verkoop uit deze interviews hebben voor 100 % betrekking op biologische verkooppunten. Voor de sector recreatie en toerisme daarentegen bestaat de ondervraagde groep voor de helft uit gangbare agrarische ondernemers (en verder uit niet agrariërs).

Tabel 25: Beoordelingscijfer voor geschiktheid bij belevingslandbouw (antwoordfrequentie)

	gemiddeld cijfer	recreatie/ toerisme	verkoop	zorg/ onderwijs
ziekten/plagen en onkruiden beheersen door een uitgekiende combinatie van gewassen (vruchtwisseling)	9	9	9	9
beheersing van ziekten en plagen door een uitgekiende inrichting van percelen, bedrijf en omgeving	9	9	9	7
mechanisch onkruid wieden met werktuigen aan de tractor	8	9	9	8
insecten bestrijden met natuurlijke vijanden van die plaaginsecten	8	9	9	7
onkruid wieden met een schop in de hand	8	8	7	8
onkruid wieden met een robot ('s nachts bijvoorbeeld)	7	7	8	7
bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met natuurlijke (niet-chemische) middelen	6	6	7	5
precisietoepassingen van plantversterkers in het veld, zodat bespuitingen over het gehele veld niet meer nodig zijn	5	8	3	4
behandeling van plantmateriaal vóór het planten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn	5	7	3	3
behandeling van geoogste producten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn	4	6	4	2
bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met (chemische) bestrijdingsmiddelen	3	6	2	2

4 Workshop

4.1 Aanleiding

In het project Maatschappelijke kaders 'de Smaak van Morgen' is naast de deskstudie en de interviews ook een workshop georganiseerd. Dit hoofdstuk geeft de belangrijkste punten weer uit de workshop. Voor een workshop is gekozen om de resultaten van de voorgaande activiteiten (deskstudie en interviews) van het project te presenteren. Daarnaast was het de bedoeling om de mogelijkheden voor belevingslandbouw in de stedelijke periferie van Almere met verschillende belangengroepen en stakeholders (zie bijlage 5) te bediscussiëren. Van de volgende organisaties waren deelnemers aanwezig: Provincie Flevoland, Gemeente Almere, NLTO, Landschapsbeheer Flevoland, Stadsboerderij Almere, Christelijk Agrarische Hogeschool Dronten, Rabobank, een melkveehouder, Natuurcentrum het Eksternest en een studente van Wageningen UR. Na de opening en de presentaties van Jansma, Spruijt, De Clercq en Van Waart (zie bijlage 6) werd het kader van de workshop geschetst en kwamen al kansen (vormen) van belevingslandbouw voorbij. Na de presentaties werd een brainstormsessie gehouden onder leiding van Melanie Reekers van Natoe Consult.

4.2 Brainstormsessie

De brainstormsessie bestond uit 5 onderdelen:

- Context, waarin opwarmvragen worden gesteld, de focusvraag en het doel worden gegeven; Een aantal van de **opwarmvragen** waren:
Wat is jullie vanochtend tijdens de presentaties opgevallen? Wat is jullie bijgebleven?
Welke kansen hebben jullie gehoord die belevingslandbouw rendabel maken?
Welke beperkingen hebben jullie gehoord die het slagen van belevingslandbouw zouden kunnen bemoeilijken?
Wat zijn effectieve manieren om belevingslandbouw te laten mislukken?
Wat zijn kritische succesfactoren voor het slagen van belevingslandbouw?
Voor de brainstormsessie was de volgende **focusvraag** geformuleerd:

Wat zijn de kritische succesfactoren voor het slagen van belevingslandbouw rond Almere?

Het **doel** van de brainstormsessie was om inzicht te krijgen in de kritische succesfactoren die bepalend zijn voor succes.

- Brainstormen, eerst individueel brainstormen en dan overleggen in kleine groepen. Uit deze groepen zijn ideeën op papier gezet en op bord gehangen;
- Organiseren, door het stellen van vele vragen door de brainstormleider konden met de antwoorden uit de groep de ideeën georganiseerd worden in clusters;
- Benoemen, met de hele groep zijn de clusters benoemd;
- Evaluatie, tijdens de evaluatie vindt reflectie plaats van de brainstormsessie.

4.3 Resultaten

De resultaten uit de brainstormsessie zijn in bijlage 7 weergegeven. In deze tabel staat onder de focusvraag de namen van de clusters. Deze namen dekken de lading van alle ideeën die daaronder staan. Deze ideeën zijn aangedragen door de verschillende groepen tijdens de brainstormsessie. Op de focusvraag: 'Welke factoren zijn bepalend voor het slagen van belevingslandbouw in de omgeving Almere?' kwamen de volgende clusters naar voren:

- duurzaam ondernemersschap
- politieke besluitvorming, beleidsvorming en draagvlak
- doordachte concepten
- betekenis voor de stad
- locatiekeuze

Duurzaam ondernemersschap en politieke besluitvorming, beleidsvorming en draagvlak zijn de clusters waaronder de meest genoemde ideeën vielen. Belevingslandbouw staat of valt met goed gemotiveerde ondernemers die voldoende financieel draagvlak hebben. Er moet daarnaast ook voldoende politieke bereidwilligheid bij overheden zijn die de inrichting van het landelijke gebied bepalen en daarom zijn maatschappelijke netwerken van belang. Verder moet het belevingslandbouw bedrijf uniek zijn en een goede marketing- en communicatiestrategie hebben (doordachte concepten). Belevingslandbouw kan veel betekenis hebben voor de stad, vooral in het onderwijs van de stadsjeugd ligt een kans. Ook de ligging van het agrarisch bedrijf is bepalend voor het succes. Het moet passen in het landschap en toegankelijk zijn.

Van de hele workshop wordt door een journaliste een separaat verslag gemaakt.

5 Samenvatting

Voor belevingslandbouw in een stedelijke omgeving worden in dit onderzoek op basis van een desk-studie, interviews en een workshop maatschappelijke kaders geschetst.

De maatschappelijke wensen ten aanzien van de landbouwproductie zijn veranderd. Door verdergaande liberalisering van het landbouwbeleid en de noodzaak tot maatschappelijk verantwoord boeren zullen agrariërs hun koers moeten wijzigen. Er worden twee belangrijke hoofdrichtingen in de ontwikkeling van de landbouw in de komende decennia verwacht. Voor zowel grootschalige, efficiënte landbouw die kan concurreren op wereldniveau als voor kleinschalige, multifunctionele landbouw (belevingslandbouw) wordt in de literatuur een toekomst geschetst.

Er zijn drie vormen van belevingslandbouw:

- Afstandelijk beleven van landbouw (toerisme en recreatie)
- Directe, actieve beleving van landbouwproductie (toerisme, recreatie, educatie en zorg)
- Beleving van landbouwproducten (biologische, boerderij- en streekproducten)

Hoewel de recreant een grotere voorkeur heeft aan een bosrijke omgeving voldoet ook de landschappelijke omgeving aan een behoefte (afstandelijke beleving van landbouw). Enkele van de criteria waar een aantrekkelijk landschap aan moet voldoen zijn variatie in begroeiing, natuurlijke samenhang, stilte en toegankelijkheid. Landbouwbedrijven kunnen een directere vorm van belevingslandbouw bieden door middel van overnachtings- en/of ontvangstmogelijkheden voor recreanten, toeristen of zorgbehoevenden (directe, actieve beleving van landbouwproductie). Bij landbouwverdieping wordt een extra belevingswaarde aan de producten meegegeven, bijvoorbeeld door EKO producten, streekproducten, boerderijverkoop en verwerking op de boerderij (beleving van landbouwproducten).

Vertegenwoordigers van belanghebbenden bij de verschillende vormen van belevingslandbouw zijn ondervraagd om meer te weten te komen over psychologische factoren en fysieke wensen ten aanzien van belevingslandbouw, gewassen en gewasbescherming. In tegenstelling tot de desk-studie komt bij deze groep één verwachte ontwikkelingsrichting van de landbouw naar 2030 naar voren, namelijk die van verdere schaalvergroting en vermindering van het aantal landbouwbedrijven. Men ziet wel positieve ontwikkelingen als een grotere betrokkenheid tussen landbouw en maatschappij, verduurzaming en diverse ontwikkelingen op het gebied van belevingslandbouw, maar in het toekomstbeeld spelen deze zaken een ondergeschikte rol.

Bij het vaststellen van de belevingswaarde van gewassen en gewasbeschermingsmethoden blijkt de vorm van belevingslandbouw sterk bepalend te zijn. In de toeristische/recreatieve sector zijn bloemen, kleur en variatie van belang bij de gewassenkeuze, terwijl bij verkoop van belevingsproducten de versheid en seizoensgebondenheid van producten belangrijk zijn. Bij zorg- en educatielandbouw is het gewenst om gewassen te telen, waarbij het hele traject van zaaien/planten tot en met het verkoopklaar maken en/of boerderijverkoop op het bedrijf voorkomt.

Er zijn verschillende gewasbeschermingsmethoden aan de respondenten voorgelegd met de vraag of men deze geschikt vindt voor toepassing bij de betreffende vorm van belevingslandbouw. Vruchtwisseling, een uitgekiende inrichting van percelen, bedrijf en omgeving en de inzet van natuurlijke vijanden worden goed of zeer goed beoordeeld. Ook mechanische en handmatige onkruidbestrijding vindt men goed geschikt. De wiedrobot blijkt bij deze groep geïnterviewden nauwelijks bezwaren te geven en wordt ruim voldoende geschikt geacht voor belevingslandbouw. Dit in tegenstelling tot de desk-studie, waarbij er op basis van een technology assessment studie nogal wat kanttekeningen werden gemaakt bij de maatschappelijke acceptatie van de wiedrobot. Het gebruik van natuurlijke (niet-chemische) middelen vinden de geïnterviewden gemiddeld genomen acceptabel, maar voor zorglandbouw vindt men dit onvoldoende passend. Ongeschikt voor belevingslandbouw vindt men precisietoepassingen in het veld, behandeling van

plantmateriaal of geoogste producten en bespuitingen met chemische middelen vindt men zeer ongeschikt. Bij de recreatieve/toeristische belevingslandbouw krijgt gemiddeld geen enkele gewasbeschermingsmethode een onvoldoende beoordeling. Ook het gebruik van chemische middelen vindt deze groep nog acceptabel voor belevingslandbouw. De samenstelling van de geïnterviewde groep met betrekking tot verkoop van belevingsproducten en de zorg- en educatielandbouw is niet volledig representatief omdat deze volledig biologische winkels en boerderijen betreft, terwijl er in de praktijk ook veel gangbare zorgboerderijen en verkooppunten van gangbare belevingslandbouwproducten zijn.

In een workshop zijn met verschillende belanghebbenden en stakeholders de mogelijkheden van belevingslandbouw rond Almere bediscussieerd. Hieruit bleek dat de motivatie van agrarische ondernemers met voldoende financieel draagvlak bepalend is voor het succes van belevingslandbouw, samen met de welwillendheid van de overheid. Maatschappelijke netwerken zijn daarom van belang. Als andere belangrijke factor kwam ondermeer naar voren dat er een goed doordacht (marketing) concept moet zijn.

6 Voorstellen tot vervolgonderzoek

Op basis van dit onderzoek worden de volgende voorstellen voor vervolgonderzoek gedaan:

Een zorgboerderij starten:

Voor welke landbouwbedrijven biedt zorglandbouw perspectieven en welk type ondernemer? Wat zijn de randvoorwaarden, hoe krijg je financiering rond? Ondermeer op basis van de ervaringen van starters kan een ondernemers-stappenplan worden gemaakt. Mogelijk in samenwerking met het Landelijk Steunpunt Landbouw & zorg en het Praktijkonderzoek van de Animal Science Group.

Recreatie en educatie op de boerderij:

Voor welke bedrijven en typen ondernemers biedt een recreatie/educatietak perspectieven? Hoe kan men hier inkomsten uit genereren? Ook voor deze nevenfunctie kan een ondernemers-stappenplan worden gemaakt en kan worden samengewerkt met ASG.

Literatuur

- Backus et al.; Trendverkenningen Nederlandse landbouw, Planbureaustudies nr. 4, Natuurplanbureau, Wageningen, 2002.
- Beerends, H., Veeneklaas, F.R., Mensen en natuur – kunnen we die relatie meten? Planbureaustudies nr. 7, Natuurplanbureau, Wageningen, 2003.
- Borgstein, M.H., Hofsink, H.C., Amsterdam en haar Ommelanden: wat willen de bezoekers? Groen, vakblad voor groen in stad en landschap, 572, 2001.
- Borgstein, M.H., Kornmann, G.J., Recreant, patiënt en leerling, De stedeling aan het woord over het land van Wijk en Wouden, LEI rapport 7.01.08, 2001.
- Eck, W. van, Ham, A. van den, Reinhard, A.J., Leopold, R., Poel, K.R. de, Ruimte voor landbouw : uitwerking van vier ontwikkelingsrichtingen, Wageningen : Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, 2002.
- Ekomonitor, cijfers en trends, Jaarrapport, Platform Biologica, 2003.
- Hendriks, K., Stobbelaar, D.J., Landbouw in een leesbaar landschap, Hoe gangbare en biologische bedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit, Proefschrift Wageningen Universiteit, 2003.
- Klawer, H., Dekker, S., Wiskerke, H., Sturen op kwaliteit: aanknopingspunten voor het versterken van de typiciteit van streekproducten, Wetenschapswinkel Wageningen UR, nr. 185, 2002.
- Nieuwsbrief Duurzaam Bouwen: Stadslandbouw als multifunctioneel stadsgroen, WEKA Uitgeverij BV, 2001.
- Poot, E.H., Groot, A, Klein Swormink, B.W., Krikke, A.T., Migchels, G, Plannen voor planten; zoektocht naar agrarische bedrijfssystemen voor de volgende generatie, Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, 2004.
- PPO, Alterra, ASG, Uit de voeten met wandelpaden over het boerenland, PPO publicatie 322, Lelystad, 2003.
- Roos Klein-Lankhorst J., Buijs, A.E., Berg, A.E. Van den, Vries, S. de, Bloemmen, M.H.I., Schuiling, C., Griffioen, A.J., BelevingsGIS, een compleet overzicht van het BelevingsGIS met achtergrondinformatie, Alterra, 2002.
- Smits, M.J., Hoorweg, M., Donkers, H., Gremmen, B., Robots op de akker, een technology assessment studie naar de wiedrobot, LEI/PPO/IMAG/META, 2003.
- Veer, M., Middelkoop, M. van, Mensen en de natuur; recreatief gebruik van natuur en landschap, Werkdocument 2002/5, Natuurplanbureau, Wageningen, 2002.
- Vereijken, P.H., Hermans, C.M.L., Naeff, H.S.D., Meerstad Groningen met of zonder landbouw? Perspectieven voor het plangebied en de bedrijven, Alterra rapport 506, Wageningen, 2002.

Vlieger, J.J. de, Ittersum, K. van, Meulen, H.S. van der, Streekproducten: van consument tot producent, LEI, Den Haag, 1999.

Waart, P.van, Lampert, M, Landbouw en voedselproductie: inzicht in beleving van burgers, InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag, 2003.

Websites:

www.agriholland.nl

www.cbs.nl

www.gastopphetplatteland.nl

www.landbouwzorg.nl

www.minlnv.nl/thema/internat/europa/glb/

www.platfornbiologica.nl

www.svr.nl

www.volkskrant.nl

www.vriendenvanhetplatteland.nl

Bijlage 1: Interview toerisme en recreatie

ACHTERGRONDINFORMATIE

Naam:

Organisatie:

Functie:

Telefoonnummer:

Mag uw naam en de naam van uw organisatie in het onderzoeksrapport gebruikt worden?

Met welke groepen toeristen/recreanten heeft u te maken? In welk gebied?

Heeft u in uw functie te maken met de landbouw?

Zo ja, in welk opzicht?

En privé?

NB: In dit interview gaat het niet zozeer om uw persoonlijke mening t.a.v. de landbouw, maar om de mening van de groep recreanten/toeristen die u vertegenwoordigt.

ALGEMEEN TOEKOMSTBEELD LANDBOUW

Wat vindt u positieve ontwikkelingen in de landbouw?

Wat negatieve?

Verplaatst u zich eens in het jaar 2030; hoe denkt u dat de landbouw er dan uitziet?

Wat komt er bij u op?

Welke aspecten van landbouw (open teelten) hebben geen toekomst in uw ogen? Waarom?

Welke juist wel? Waarom? Denk daarbij bijvoorbeeld aan mesttoediening en machines op het land.

En nu specifiek voor toerisme en recreatie, welke aspecten van de landbouw hebben wel toekomst?

En welke niet?

En specifiek voor de akkerbouw-vollegroondsgroententeelt (bij Almere)/ fruitteelt (bij Arnhem)/bollen-boomteelt (bij Alkmaar)?

Welke rol kan de landbouw in de toekomst spelen voor toerisme-recreatie?

GEWASSEN

Welke gewassen zijn geschikt voor afstandelijke beleving door toeristen en recreanten? Waarom?

Welke juist niet? Waarom niet?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven in hoeverre de onderstaande aspecten van gewassen belangrijk zijn in de beleving van toeristen en recreanten?

- Sierwaarde
- Toegankelijkheid
- Educatieve waarde
- Variatie in gewassen
- Bijzondere gewassen
- Gewassen die handmatig verzorgd/geoogst kunnen worden
- Gewassen die passen in de streek
- Eetbare gewassen/producten
- kleinschaligheid

Zijn er andere aspecten die u ook belangrijk vindt en kunt u die ook een cijfer geven?

(ruimte voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

(Welke 3 aspecten geeft men het hoogste beoordelingscijfer?) Kunt u bij elk van deze 3 aspecten voorbeelden van gewassen geven?

Bollenvelden die in bloei staan worden over het algemeen als aantrekkelijk ervaren. Maar hoe zou men deze velden willen zien wanneer de bollen gerooid zijn en pas weer in maart het jaar er op gaan kleuren? Idem voor fruit (bloesem en fruit)

Welke gewassen zijn geschikt voor directe, actieve beleving door toeristen en recreanten? Waarom?

Welke juist niet? Waarom niet?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven in hoeverre de onderstaande aspecten van gewassen belangrijk zijn bij de directe, actieve beleving van toeristen en recreanten?

- Sierwaarde
- Toegankelijkheid
- Educatieve waarde
- Variatie in gewassen
- Bijzondere gewassen
- Gewassen die handmatig verzorgd/geoogst kunnen worden
- Gewassen die passen in de streek
- Eetbare gewassen/producten
- kleinschaligheid

Zijn er andere aspecten die u ook belangrijk vindt en kunt u die ook een cijfer geven?

(ruimte voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

(Welke 3 aspecten geeft men het hoogste beoordelingscijfer?) Kunt u bij elk van deze 3 aspecten voorbeelden van gewassen geven?

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewassen?

GEWASBESCHERMING

Hoe zouden gewassen die rond de stad verbouwd worden naar uw idee in de toekomst het beste beschermd kunnen worden tegen ziekten/plagen en onkruiden?

Hoe staan toeristen en recreanten tegenover het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw? Hoe ziet u het gebruik van gbm in de toekomst? Is het nodig of niet? Kent u andere methoden van gewasbescherming? Zo ja, welke en vindt u die beter/minder schadelijk voor het milieu?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven of u de volgende methoden van gewasbescherming geschikt vindt in een toeristische-recreatieve omgeving?

- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met (chemische) bestrijdingsmiddelen
- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met natuurlijke (niet-chemische) middelen
- onkruid wieden met een schop in de hand
- mechanisch onkruid wieden met werktuigen aan de tractor
- onkruid wieden met een robot ('s nachts bijvoorbeeld)
- ziekten/plagen en onkruiden beheersen door een uitgekiende combinatie van gewassen (vruchtwisseling)
- insecten bestrijden met natuurlijke vijanden van die plaaginsecten
- beheersing van ziekten en plagen door een uitgekiende inrichting van percelen, bedrijf en omgeving
- behandeling van plantmateriaal vóór het planten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- behandeling van geoogste producten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- precisietoepassingen van plantversterkers in het veld, zodat bespuitingen over het gehele veld niet meer nodig zijn

(ruimte geven voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewasbescherming?

Bijlage 2: Interview verkooppunten

ACHTERGRONDINFORMATIE

Naam:

Organisatie:

Functie:

Telefoonnummer:

Mag uw naam en de naam van uw organisatie in het onderzoeksrapport gebruikt worden?

Met welke groepen consumenten heeft u te maken? In welk gebied?

Heeft u in uw functie te maken met de landbouw?

Zo ja, in welk opzicht?

En privé?

NB: In dit interview gaat het niet zozeer om uw persoonlijke mening t.a.v. de landbouw, maar om de mening van de groep consumenten die u vertegenwoordigt.

ALGEMEEN TOEKOMSTBEELD LANDBOUW

Wat vindt u positieve ontwikkelingen in de landbouw?

Wat negatieve?

Verplaatst u zich eens in het jaar 2030; hoe denkt u dat de landbouw er dan uitziet?

Wat komt er bij u op?

Welke aspecten van landbouw (open teelten) hebben geen toekomst in uw ogen? Waarom?

Welke juist wel? Waarom? Denk daarbij bijvoorbeeld aan mesttoediening en machines op het land.

En nu specifiek voor de verkoop van biologische, streek-, natuurvoedings- of boerderijproducten, welke aspecten van de landbouw hebben wel toekomst?

En welke niet?

En specifiek voor de akkerbouw-vollegroondsgroententeelt (bij Almere)/ fruitteelt (bij Arnhem)/bollen-boomteelt (bij Alkmaar)?

Welke rol spelen belevingslandbouwproducten in de toekomst?

Hoe ziet u de toekomst voor biologische (EKO) producten?

” ” streekproducten?
” ” boerderijverkoop?
” ” op de boerderij verwerkte producten?

GEWASSEN->LANDBOUWPRODUCTEN

Welke landbouwproducten hebben een hoge belevingswaarde voor de consument? Waarom?

Welke juist niet? Waarom niet?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven in hoeverre de onderstaande aspecten van gewassen belangrijk zijn in de beleving van de consument?

- Sierwaarde
- Toegankelijkheid
- Educatieve waarde
- Variatie in gewassen
- Bijzondere gewassen
- Gewassen die handmatig verzorgd/geoogst kunnen worden
- Gewassen die passen in de streek
- Eetbare gewassen/producten
- kleinschaligheid

Zijn er andere aspecten die u ook belangrijk vindt en kunt u die ook een cijfer geven?

(ruimte voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

(Welke 3 aspecten geeft men het hoogste beoordelingscijfer?) Kunt u bij elk van deze 3 aspecten voorbeelden van gewassen geven?

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewassen?

GEWASBESCHERMING

Hoe zouden gewassen die rond de stad verbouwd worden naar uw idee in de toekomst het beste beschermd kunnen worden tegen ziekten/plagen en onkruiden?

Hoe staat de consument tegenover het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw? Hoe ziet u het gebruik van gbm in de toekomst? Is het nodig of niet? Kent u andere methoden van gewasbescherming? Zo ja, welke en vindt u die beter/minder schadelijk voor het milieu?

Koopt men liever onbespoten dan bespoten producten? Is men bereid hier meer voor te betalen? Hoeveel in %? Hoe weet de consument of een product onbespoten is? Alleen via EKO-label of zijn er nog andere mogelijkheden?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven of u de volgende methoden van gewasbescherming geschikt vindt voor consumptiegewassen?

- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met (chemische) bestrijdingsmiddelen
- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met natuurlijke (niet-chemische) middelen
- onkruid wieden met een schop in de hand
- mechanisch onkruid wieden met werktuigen aan de tractor
- onkruid wieden met een robot ('s nachts bijvoorbeeld)
- ziekten/plagen en onkruiden beheersen door een uitgekende combinatie van gewassen (vruchtwisseling)
- insecten bestrijden met natuurlijke vijanden van die plaaginsecten
- beheersing van ziekten en plagen door een uitgekende inrichting van percelen, bedrijf en omgeving
- behandeling van plantmateriaal vóór het planten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- behandeling van geoogste producten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- precisietoepassingen van plantversterkers in het veld, zodat bespuitingen over het gehele veld niet meer nodig zijn

(ruimte geven voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewasbescherming?

Bijlage 3: Interview zorg en onderwijs

ACHTERGRONDINFORMATIE

Naam:

Organisatie:

Functie:

Telefoonnummer:

Mag uw naam en de naam van uw organisatie in het onderzoeksrapport gebruikt worden?

Met welke groepen zorgbehoevenden/leerlingen heeft u te maken? In welk gebied?

Heeft u in uw functie te maken met de landbouw?

Zo ja, in welk opzicht?

En privé?

NB: In dit interview gaat het niet zozeer om uw persoonlijke mening t.a.v. de landbouw, maar om de mening van de groep verzorgenden/onderwijzers die u vertegenwoordigt.

ALGEMEEN TOEKOMSTBEELD LANDBOUW

Wat vindt u positieve ontwikkelingen in de landbouw?

Wat negatieve?

Verplaatst u zich eens in het jaar 2030; hoe denkt u dat de landbouw er dan uitziet?

Wat komt er bij u op?

Welke aspecten van landbouw (open teelten) hebben geen toekomst in uw ogen? Waarom?

Welke juist wel? Waarom? Denk daarbij bijvoorbeeld aan mesttoediening en machines op het land.

En nu specifiek voor de zorg of voor het onderwijs, welke aspecten van de landbouw hebben wel toekomst?

En welke niet?

En specifiek voor de akkerbouw-vollegroondsgroententeelt (bij Almere)/ fruitteelt (bij Arnhem)/bollen-boomteelt (bij Alkmaar)?

Welke rol kan de landbouw in de toekomst spelen voor zorg/onderwijs?

GEWASSEN

Welke gewassen zijn geschikt voor directe, actieve beleving in de zorg of in het onderwijs? Waarom?

Welke juist niet? Waarom niet?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven in hoeverre de onderstaande aspecten van gewassen belangrijk zijn bij de directe, actieve beleving in de zorg of in het onderwijs?

- Sierwaarde
- Toegankelijkheid
- Educatieve waarde
- Variatie in gewassen
- Bijzondere gewassen
- Gewassen die handmatig verzorgd/geoogst kunnen worden
- Gewassen die passen in de streek
- Eetbare gewassen/producten
- kleinschaligheid

Zijn er andere aspecten die u ook belangrijk vindt en kunt u die ook een cijfer geven?

(Welke 3 aspecten geeft men het hoogste beoordelingscijfer?) Kunt u bij elk van deze 3 aspecten voorbeelden van gewassen geven?

(ruimte voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewassen?

GEWASBESCHERMING

Hoe zouden gewassen die verbouwd op een bedrijf met een zorg- of onderwijsfunctie naar uw idee in de toekomst het beste beschermd kunnen worden tegen ziekten/plagen en onkruiden?

Hoe staat men in de zorg of in het onderwijs tegenover het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw? Hoe ziet u het gebruik van gbm in de toekomst? Is het nodig of niet? Kent u andere methoden van gewasbescherming? Zo ja, welke en vindt u die beter/minder schadelijk voor het milieu?

Kunt u met een beoordelingscijfer (1-10) aangeven of u de volgende methoden van gewasbescherming geschikt vindt in een toeristische-recreatieve omgeving?

- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met (chemische) bestrijdingsmiddelen
- bespuitingen tegen ziekten/plagen en onkruiden met natuurlijke (niet-chemische) middelen
- onkruid wieden met een schop in de hand
- mechanisch onkruid wieden met werktuigen aan de tractor
- onkruid wieden met een robot ('s nachts bijvoorbeeld)
- ziekten/plagen en onkruiden beheersen door een uitgekende combinatie van gewassen (vruchtwisseling)
- insecten bestrijden met natuurlijke vijanden van die plaaginsecten
- beheersing van ziekten en plagen door een uitgekende inrichting van percelen, bedrijf en omgeving
- behandeling van plantmateriaal vóór het planten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- behandeling van geoogste producten, zodat bespuitingen in het veld niet meer nodig zijn
- precisietoepassingen van plantversterkers in het veld, zodat bespuitingen over het gehele veld niet meer nodig zijn

(ruimte geven voor verklarende opmerkingen bij het beoordelingscijfer)

Heeft u nog aanvullende opmerkingen over gewasbescherming?

Bijlage 4: Achtergrond geïnterviewde personen

Zorg/onderwijs omgeving Almere

Naam: Cor Jan Marinissen

Organisatie: Stichting De Boerderij, Pilotenweg 7a, 8303 EG Emmeloord

De stichting is een particulier initiatief van ouders van zorgbehoevenden, zij hebben Triade ingeschakeld om deze boerderij op te zetten. De boerderij heeft 6 ha akkerbouw en vollegrondsgroenten en biedt momenteel plaats aan ca. 20 cliënten. Deze mensen hebben 4 begeleiders uit de zorg. De producten worden in de eigen boerderijwinkel verkocht.

Functie: bedrijfsleider van 'De Boerderij' en coördineert het werk ook op de pas opgezette kinderboerderij 'Mensen Met Mogelijkheden' in Zeewolde

Groepen zorgbehoevenden : Verstandelijk gehandicapten, ex-psychiatrische patiënten en een lichamelijk gehandicapte (rolstoelgebruiker)

Gebied: Noord-Oost Polder

Zorg/onderwijs omgeving Almere

Naam: Hans Warrink

Organisatie: Natuurcentrum Het Eksternest, Kemphaanstraat 1, 1358 AD Almere

Natuurcentrum Het Eksternest is gelegen op het Stadslandgoed De Kemphaan. Op dit Stadslandgoed is ondermeer ook een stadsboerderij gevestigd die toegankelijk is voor publiek. Het Eksternest verzorgt voor scholen lessen, excursies, leskisten en materiaalpakketten over natuur en landbouw. In de avonden en in de weekeinden zijn er natuuractiviteiten die veelal door verenigingen worden georganiseerd. Verder verzorgt het centrum het beheer van het openbare deel van het stadslandgoed en programeert zij de theatervoorstellingen en manifestaties.

Functie: Directeur natuur- en milieueducatie (in dienst van de gemeente Almere) en beleidsadviseur van de gemeente m.b.t. het raakvlak stad-natuur

Groepen leerlingen: Leerlingen uit het primair onderwijs

Gebied: Uitsluitend uit Almere, omdat de gemeente Almere dit betaald

Toerisme/recreatie omgeving Almere

Naam: Cor van Egmond

Organisatie: Stichting Ontmoet het Platteland, Zwartemeerweg 58, 8317 PD Kraggenburg

Onder leiding van een streekgids kunnen burgers kennis maken met agrarische bedrijven, de producten en cultuurhistorie binnen de Noordoostpolder. Initiatief van NLTO projecten, plaatselijke horeca, agrariërs en Natuurmonumenten om negatieve spiraal boeren <-> burger te doorbreken. Via IVN subsidie in Brussel aangevraagd en cursus gestart voor gidsen. Er zijn nu zo'n 20 gidsen, dit zijn vrijwilligers, die alleen een onkostenvergoeding krijgen. Per 1-1-2004 werkt men zonder NLTO projecten en IVN omdat dit te duur werd. De bedrijven die bezocht worden zijn akkerbouw/veehouderij/fruitteelt/aardbeien/bloembollenbedrijven en op 1 biologisch bedrijf na allemaal gangbaar.

Functie: Coördinator en zelf ook gids (cultuurhistorie)

Groepen toeristen/recreanten: Zeer gevarieerd: van plaatselijk familiefeestje tot buitenlandse groepen uit België, Japan en Suriname. En veel lagere schoolgroepen uit de NOP. Meestal geen echte stedelingen

Gebied: Noord Oost Polder

Toerisme/recreatie omgeving Almere

Naam: Bouwe Bakker

Organisatie: Landschapsbeheer Flevoland, Botter 14-03, 8232 JP Lelystad

Landschapsbeheer Flevoland staat voor actieve zorg voor het Flevolands landschap. De organisatie heeft geen eigen natuurterreinen. Er wordt projectmatig gewerkt aan het beheer en de ontwikkeling van flora, fauna en cultuurhistorische, streekeigen landschapselementen in samenwerking met particulieren, boeren, bedrijven, overheden en andere organisaties.

Functie: Directeur

Groepen toeristen/recreanten: Geïnteresseerden in de natuur en ruimte en rustzoekers (Flevoland) En vrijwilligers (die m.n. uit Almere komen!) kunnen met gemak geworven worden voor weidevogelbescherming bij boeren, wilgen knotten in de winter, telactiviteiten (zwaluwnesten, vleermuizen), broeihopen maken voor ingslangen e.d.)

Gebied: Flevopolder

Verkooppunt omgeving Almere

Naam: Do Veltman

Organisatie: Warmonderhofwinkel; Wisentweg 16, 8251 PC Dronten

Functie: Winkeleigenaar en medewerker Stichting Warmonderhof

De Stichting Warmonderhof biedt woon- en werkmogelijkheden aan leerlingen van het Groenhorstcollege. Het biologische bedrijf is 33 ha groot en bestaat uit akkerbouw, groenten, fruit en melkvee. (op het erf is ook kinderopvang van Stichting de Schoof) In de winkel worden biologische voedingsmiddelen en verzorgingsproducten verkocht.

Groepen consumenten, gebied: 10 % studenten van de Warmonderhof en 90 % consumenten binnen een straal van ca. 30 km rond het bedrijf

Verkooppunt omgeving Almere

Naam: John Mes

Organisatie: De Ekolander, Snijderstraat , 8224 AA Lelystad

Winkel met natuurvoeding en biologische producten in het centrum van Lelystad.

Functie: Winkeleigenaar, voorzitter Vakcentrum Natuurvoeding en Reform en bestuurslid Platform Biologica (Als vertegenwoordiger van VNR)

Groepen consumenten, gebied: Er zijn twee groepen consumenten: 1. mensen die om medische / gezondheidsredenen bepaalde natuurvoedingsmiddelen kopen. 2. Mensen die uit milieuoogpunt kopen . Uit de directe omgeving in Lelystad, maar ook uit Almere.

Zorg/onderwijs omgeving Arnhem

Naam: Dick Fuik

Organisatie: Zorgboerderij Makandra, Kalverkampweg 1, 6718 WJ Ede

Functie: bedrijfsleider

Makandra is een zorgboerderij voor dagbesteding. Het is 8 jaar geleden opgezet als onafhankelijke stichting, maar de overhead bleek al snel te groot. Makandra is overgenomen door Cyrano, maar heeft haar eigen naam behouden en ligt op het landgoed Kernhem. De zorgboerderij is Eko gecertificeerd en werkt vanuit een antroposofisch gedachtegoed. Er is in totaal 6,5 ha grond, waarvan de helft tot 2/3 bebouwd. Er worden groenten, fruit en kruiden geteeld en er zijn legkippen. Sinds 2 jaar vindt er ook huisverkoop plaats.

Groepen zorgbehoevenden :

Er zijn momenteel 25 cliënten (15 fte), die werken van 9.00-15.00 uur. De cliënten variëren van verstandelijk gehandicapt, psychiatrisch, autistisch en mensen met burn-out.

Zorg/onderwijs omgeving Arnhem

Naam: Gerard Brinks

Organisatie: Thedingsweert (zorgboerderij), Thedingsweert 25, 4017 NR KerkAvezaath-Tiel

Functie: Bedrijfsleider boerderij

Thedingsweert is een (biologische) zorgboerderij voor dagbesteding. Er is zowel veehouderij (40 vleeskoeien) als tuinbouw (spruiten, prei, bonen, aardappelen, suikermaïs en pompoenen). Naast de boerderij is er ook een bakkerij en een winkel.

Groepen zorgbehoevenden: Licht verstandelijk gehandicapten, psychiatrische patiënten en 1 lichamelijk gehandicapte. De groep bestaat uit 15-20 cliënten.

Toerisme/recreatie omgeving Arnhem

Naam: Marius en Anke van de Water

Organisatie: Fruitbedrijf De Hoenderik, Tricht (0345-576710)

Functie: bedrijfsleiders

Appels en peren zijn de belangrijkste fruitsoorten. Daarna kersen en er is wat houtig kleinfruit; bessen en frambozen. Ook zijn er pompoenen geplant; speciaal voor de toeristen. Er wordt naar gestreefd om het 'jaarrond' aantrekkelijk te zijn. Na de voorjaarsbloesems (appel, peer, pruim, kers) dan de vruchten (kers, pruim, zomerappel). Inkomsten komen voor 50% uit het fruitbedrijf en voor 50% uit agro-toerisme.

Agro-toerisme :

- Bed & breakfast.
- Verkoop produkten.
- Workshop wijnmaken.

Groepen toeristen/recreanten: Fietsers en wandelaars (bloesemroute) uit heel Nederland en België.

Toeristen blijven 1 á 2 nachten.

- 45+,
- ouders met jongere kinderen.

Dagjesmensen voor de winkel.

Cursisten workshop wijn maken.

Teambuilding activiteiten activiteiten; bijvoorbeeld appels plukken.

Senioren per bus die kersen komen eten.

Toerisme/recreatie omgeving Arnhem

Naam: Theo en Beppie Daamen

Organisatie: Fruitboerderij 'De Arem', Leuth (024-6631394)

Functie: bedrijfsleiders

Fruitboerderij 'De Arem' is nu 10,5 ha groot. Geteeld worden appels (Elstar en Jonagold op ca. 6 ha en Conference op 4 ha). Tevens zijn er enkele rijen appels van rassen als James en Goudreinet.

Samen met 10 andere agrarische ondernemers (in het landschap van Groesbeek, de Ooijpolder en de Duffelt) hebben ze Terra vita opgezet. Op ieder bedrijf kan kennis worden gemaakt met de producten en het leven van het platteland (www.terra-vita.com).

De winkel moet de tegenvallende resultaten van het fruitbedrijf goedmaken. Er is ook een terras waar koffie en appelgebak wordt geserveerd.

Groepen toeristen/recreanten:

Dag recreanten

- fietsers
- wandelaars (lange afstand: Pieterpad)
- 'stedelingen' : Nijmegen
- bezoekers Ooijpolder

Verblijfsrecreanten komen bijna niet voor.

Verkooppunt omgeving Arnhem

Naam: Taco IJzerman

Organisatie: De Ommuurde Tuin, Wageningen (0317 450354)

Functie: Bedrijfsleider

De ommuurde tuin is een tuinderij (groentekwekerij) tussen Wageningen en Renkum. Er wordt biologisch geteeld (vanwege het Eko-keurmerk; zodat aan winkels geleverd kan worden).

Feitelijk zijn er twee 'bedrijven'.

- De ommuurde tuin,
- Advisering (www.landco.nl); Centrum voor advies, kennisontwikkeling, coaching en training).

Ongeveer driekwart van de inkomsten komt uit de ommuurde tuin.

De inkomsten worden gegenereerd uit:

- Groente verkoop (abbonementen, winkelverkoop en aan Buys en Co (biologische winkels))
- Kook workshops
- Snoeiworkshops
- Rondleidingen

Groepen consumenten, gebied:

'Moderne' hoger opgeleide mensen

- Meer groenten
- Meer diversiteit
- Meer luxe producten

Zorg/onderwijs omgeving Lisse

Naam: Sjaak van der Woude

Organisatie: Organisatie: Stichting Bollenstreek, Zorgboerderij de Hafakker
Instelling biedt zorg en dagbesteding aan mensen met een verstandige beperking. Cliënten (patiënten) krijgen dagbesteding op de zorgboerderij en die kan bestaan uit dierverzorging, landschapsonderhoud (mn 's winters), tuinbouw en bloemen onderhoud. 10-15 cliënten per dag max 24 klanten. Voorbeeld is dat er 3 a 4 mensen geschikt zijn om te werken in de moestuin.

Functie: projectleider en eindverantwoordelijk voor de zorgboerderij

Groepen zorgbehoevenden

Verstandelijk gehandicapten, andere doelgroep kan zijn reïntegratie en wao-ers.

Gebied

Noorwijkerhout, nieuw Vennep, Sassenheim, Lisse en het noorden van Zuid Holland.

Recreatie en Toerisme Omgeving Lisse

Naam: Ruud Steggerda

Organisatie: Landschapsbeheer Zuid Holland

Provinciale subsidie verordening betaalt 50% andere 50% moet uit de markt komen (Postcode loterij). Zij houden zich bezig met Vrijwilligerswerk, Arbo, weidevogelbeheer, agrarisch natuurbeheer, subsidie (bemiddeling, beheer en uitgeven), advies=> gemeenten flora en fauna wet irt uitbreidingsplannen.

Functie: Regiocoördinator

Groepen: agrariërs, buitenlui, vrijwilligers en landeigenaren

Gebied: Noorden van Zuid Holland

Recreatie en Toerisme Omgeving Lisse

Naam: Jan Hoogeveen

Organisatie: Agrarische Natuur- en landschapsvereniging Geestgrond

Doel van de vereniging is om initiatieven en projecten te ontplooiën waarvan de ideeën veelal komen uit het Landschapsbeleidsplan. Daarnaast worden door de stichting routes uitgestippeld en worden de zogenaamde bollenvogels geteld. Dat laatste krijgt nu veel aandacht, omdat er veel vogels zijn. Verder willen zij door middel van hun activiteit een positief imago van de bollenteelt laten zien.

Functie: voorzitter

Groepen: enthousiastelingen, wandelaars en fietsers, telers.

Gebied: Hillegom en Lisse De Zuid

Recreatie en Toerisme Omgeving Lisse

Naam: Fedde Jonkman

Organisatie: Stichting Hou het bloeiend

Doel van de stichting is om te zorgen voor een economisch en vitaal bedrijfsleven in vitaal landschap. Streven niet naar massatoerisme. Proberen bijvoorbeeld oude bollenschuren te behoeden voor sloop en in plaats daarvan er appartementen van te maken. De stichting heeft kantoor in het pand van de Kamer van Koophandel en krijgt ook enige ondersteuning van de KvK. Er is een Raad van Advies bestaande uit 20 mensen en er zijn vergaderingen waar gesproken wordt over huidige stand van zaken wat betreft de Zuid en bijvoorbeeld Pact van Teylingen.

Functie: voorzitter van Stichting Hou het bloeiend

Groepen: Alle vormen van toerisme (kano, fiets, wandel en dag), Keukenhof, congresgebeuren, infrastructuur, etc.

Gebied: Duin- en bollenstreek, Noorwijkerhout, Hillegom, Lisse, Sassenheim, Rijnsburg, Warmond en Voorhout.

Verkooppunt Omgeving Lisse

Naam: Irene Mosterd

Organisatie: Natuurvoedingswinkel De Balsemien

Deze natuurvoedingswinkel zit in het centrum van Lisse. Kleine winkel, maar met veel verschillende producten. Er zijn 3 medewerkers.

Functie: eigenaresse en winkelbediende

Groepen: Heel bewuste mensen die biologische producten willen kopen. Jong en oud, rijk en minder bedeeld, er is een tendens dat steeds meer mannen producten kopen.

Gebied: Lisse en omstreken

Verkooppunt Omgeving Lisse

Naam: Florian de Clercq

Organisatie: Olmenhorst Fruit BV

Sinds 1982 zit de heer De Clercq in het bedrijf en sinds 1986 is hij directeur van het familiebedrijf De Olmenhorst. Hij is vooral bezig met de afzet van de producten en het exploiteren van het landgoed. Zijn vrouw heeft een heel belangrijke rol in het bedrijf als mede directeur. Bedrijf (sinds 1894) is onderdeel van landgoed De Olmenhorst (sinds 1854). Voor de vestiging van huis is een iepenbos gekapt. Een iep is een Olm. Op het landgoed is een kaasmakerij, architect, fruitteler en is gelegenheid voor festiviteiten. De appelteelt is biologisch, de perenteelt willen ze biologisch, dat is een morele opdracht, maar indien economisch niet haalbaar niet een must.

Functie: mede-eigenaar/directeur

Groepen: Voorlopers van mensen die graag dichtbij de natuur willen vertoeven/leven.

Verkoop aan de deur, educatieplan/adaptieplan van fruitboom, zelfpluk verder zijn er tuin- en natuurclubs, excursies, collega's onder elkaar 'het weekje op de hei', scholieren, etc.

Gebied: Lisserbroek en omgeving

Bijlage 5: Deelnemers workshop

Deelnemers Workshop Belevingslandbouw Almere op 4 november 2004.

Naam:

Ben Meijer (dagvoorzitter)
Jan-Eelco Jansma (spreker)
Joanneke Spruijt (spreker)
Florian de Clercq (spreker)
Peter van Waart (spreker)
Melanie Reekers (workshopbegeleider)
Nikaj van Wees
Winant Klunder
Bouwe Bakker
Tineke v.d. Berg
Maartje Lof
B. Scholten
Hans Warrink
Klaas van der Knaap
Carolien Visser
Christiaan Zalm
Rien v.d. Maas
Marleen Warnaar
Emeline Kleber
José van Eldik
Cerina van Beveren
Leonore Noorduyt

Organisatie:

Praktijkonderzoek Plant en Omgeving
Praktijkonderzoek Plant en Omgeving
Praktijkonderzoek Plant en Omgeving
Landgoed de Olmenhorst
ITM Motivaction Amsterdam BV
Natoe Consult
Praktijkonderzoek Plant en Omgeving
NLTO Projecten B.V.
Landschapsbeheer Flevoland
De Stadsboerderij Almere
CAH Dronten
Rabobank Almere
Natuurcentrum het Eksternest
Agrarisch ondernemer
Provincie Flevoland
Gemeente Almere
Praktijkonderzoek Plant en Omgeving
Studente Wageningen UR
Projectontwikkeling en Organisatie
Natuurcentrum het Eksternest
Natuurcentrum het Eksternest
Syscope/ verslaglegging

Bijlage 6: Programma Workshop

Workshop Belevingslandbouw Almere 4 november 2004 in de Grote Vergaderzaal van PPO Lelystad

Vanaf 9.15 uur	Ontvangst met koffie
9.30 uur	Opening door Ben Meijer
9.35 uur	Presentatie over het te starten onderzoeksproject 'de Smaak van Morgen' door Jan-Eelco Jansma
9.50 uur	Presentatie over onderzoek naar Belevingslandbouw door Joanneke Spruijt
10.05 uur	Presentatie over beleving van landbouw in verschillende sociale milieus door Peter van Waart
10.20 uur	Presentatie over Landgoed de Olmenhorst door Florian de Clercq
10.35 uur	Koffiepauze
10.45 uur	Workshop Belevingslandbouw Almere onder leiding van Melanie Reekers
12.45 uur	Afsluiting met aansluitend gezamenlijke lunch

Bijlage 7: Resultaten van de brainstormsessie

Welke factoren zijn bepalend voor het slagen van belevingslandbouw in de omgeving Almere?				
Duurzaam Ondernemersschap	Politieke besluitvorming, beleidsvorming en draagvlak	Doordachte concepten	Betekenis voor de stad	Locatiekeuze
Ondernemer is maatschappijgericht	Commitment en implementatie beleid	Uniek zijn en blijven	Stad + Land = Kans	Potentie landschap benutten
Ondernemers die willen	Maatschappelijk netwerken	Concept organisatie en marketing	Jeugd en educatie	Passen in landschap
Voldoende economische basis	Regelgeving	Burgers handjes uit de mouwen	Onderwijs (implementeer bezoek aan boerderij structureel in curriculum)	Toegankelijkheid en uitstraling bedrijf
Samenwerking in ketens	Politieke welwillendheid	Andere branches (verbinding)		
Groene financiering (niet alles direct rendabel)	Landbouw niet als sluitstuk	Authenticiteit en verbondenheid		
Combinatie / balans productie vs. Beleving	Stimulerend en faciliterend ondernemen	Aansluiten bij behoefte burger		
Incentives (beloningstructuur)	Planologie, bestemming	Programmaontwikkeling / communicatie		
Mobiliseren (latente vraag)	Bestemming landbouwgrond in de toekomst	Vee = aaibaarheid		
Samenwerking agrariers	Ingang overheid			
Persoonlijke motivatie (wie wil die kan)	Netwerken (combi's diverse agrarische aanbieders; kolommen met bv. VVV – regionale horeca)			
Motivatie en kwaliteit ondernemer	Faciliteren (goed afgestemd R.O. beleid)			